

1.02
Prejeto 7. 7. 2008

UDK 323.28(497.1=163.42)"1945"

Martina Grahek Ravančič*

V kolonah po štirje skozi Slovenijo

IZVLEČEK

Na koncu pogajanj v pliberskem gradu Thurn-Valsassina, 15. maja 1945, je bilo odločeno, da vojaške sile NDH položijo orožje in se skupaj s civilisti, ki so se umikali z njimi iz Hrvaške prek Slovenije, predajo enotam Jugoslovanske armade. Kmalu zatem se je množica ujetnikov v kolonah po štirje odpravila na dolgočasno pot vrnitve v domovino. Danes je to dolgo in mučno vračanje znano kot križeva pot ali marš smrti. Po isti poti so šli tudi ujetniki iz zavezniških taborišč iz vse Avstrije, ki so jih kmalu nato izročili Britanci. Prva in najtežja pot je vodila skozi Slovenijo prek Hrvaške in vse do meje z Romunijo. V članku je prikazana usoda predanih, ki so se znašli v ujetniški koloni, in kaj se je dogajalo v številnih taboriščih, skozi katere so šli.

Ključne besede: druga svetovna vojna, Slovenija, Hrvaška, Neodvisna država Hrvaška, Pliberk, križev pot, taborišča, žrtve, množična grobišča, prikrita grobišča

ABSTRACT

FOUR-BY-FOUR LINE THROUGH SLOVENIA

After the negotiations in the Thurn-Valsassina manor near Bleiburg on 15 May 1945, it was decided that the armed forces of the Independent State of Croatia should lay down their arms and surrender to the units of the Yugoslav Army together with the civilians who had retreated with these soldiers from Croatia through Slovenia. Soon after that, these masses headed out on a long journey to their homeland in four-by-four lines. Today this long and painful extradition is known as the Way of the Cross or Death Marches. The prisoners, whom the British had soon after turned over to Yugoslavia from the allied camps all over Austria, walked the same path. The first and hardest path ran through Slovenia over Croatia all the way to the Romanian border. This article depicts the fate of the people who found themselves in these processions and the events in numerous camps they passed through.

Key words: World War II, Slovenia, Croatia, Independent State of Croatia, Bleiburg, Way of the Cross, camps, victims, mass grave sites, hidden grave sites

---

* Mag., Hrvatski institut za povijest, HR-10000 Zagreb, Opatička 10; e-mail: martina@isp.hr

Sredi maja 1945 je prišlo v gradu Thurn-Valsassina blizu Pliberka (Bleiburgu) do pogajanja med predstavniki britanske vojske, enot Jugoslovanske armade (JA) ter odposlancev Neodvisne Države Hrvaške (NDH). Po koncu pogajanj in po pogojih predaje je večina vojske NDH ter civilnega prebivalstva, ki so se umikali proti zavezniški coni na Koroškem, položila orožje in se predala. Kmalu zatem so se v kolonah po štirje v vrsti znašli v rokah enot JA. Te so se sočasno zbirale v obmejnem območju Avstrije in delu Italije, da bi po ukazu Generalštaba JA zasedle določeno območje. Hkrati pa naj bi se rešili velikega števila ujetnikov, ki so jih Britanci izročili enotam JA.

Slovensko-avstrijska meja (določena leta 1919 s Saintgermainsko pogodbo) je potekala po vrhovih Karavank; državi pa je povezal kar nekaj cestnih in železniških povezav. Prva z vzhoda je bila Bela (Vellach) - Jezersko - Kranj in Brodi (Loiblital) - Podljubelj - Tržič - Kranj. Velika večina tistih, ki so se predali 15. maja 1945, se je nahajala v okolici Pliberka. Od tam sta vodili dve glavni poti vračanja. Ena je vodila na severovzhod v smeri Lawamünda in mejnega prehoda Labot, druga pa prek prehoda Holmec na Poljano, Prevalje ter Ravne na Koroškem. Obe poti sta se križali v Dravogradu in se tam razdvojili v dve smeri. Prva v smer Dravograd - Slovenj Gradec - Velenje - Celje; od tam je šla ena kolona proti Zagrebu, ena kolona pa proti Krapini. Druga pot, po kateri je krenila kolona ujetnikov, pa je šla iz Dravograda proti Mariboru in Ptuju ter prek Podravine in Slavonije v Srbijo in v Makedonijo. Iz Slavonije se je del kolone usmeril proti Vojvodini in šel vse do romunske meje; ostanek kolone pa je bil poslan proti Bosni.

Del ujetnikov, ki so bili v ujetniškem taborišču pod zavezniškim nadzorom, je bil transportiran po železniški progi iz Celovca proti Jesenicam. Transporte so vkrcavali na železniških postajah Podgorje (Maria Elend), Področca (Rosenbach) ter Pliberk. Od tam so šle kolone po zgornjem toku Save, prek Jesenic in prek Ljubelja in Kranja proti Ljubljani. Križev pot ujetnikov se je z enim delom nadaljeval proti Zagrebu, drugi del pa je šel proti Novemu mestu in Karlovcu, tretji del pa proti Kočevskemu Rogu. Iz Zagreba so kolone nadaljevale pot proti Posavini in Bosni. Na to izhodiščno točko so ujetniki prihajali prek Podravine in Slavonije. Nekateri od kolon so iz Zagreba nadaljevale pot proti Karlovcu, od tam pa proti Gospiču ali Istri, kjer so se jim priključile nove kolone iz Slovenije. Iz Istre so šle ob jadranski obali vse do Črne gore. Bile so tudi druge, manjše kolone, v katerih so ujetnike v glavnem vračali v domače kraje ali v (številna) taborišča.¹ O teh dogodkih nam najboljše pričajo zapisi, ki so nam jih zapustili preživeli ujetniki maršev smrti.

Po končni predaji je veliko udeležencev križevega pota, ki so bili pripadniki različnih rodov oboroženih sil NDH ali pa civilisti, odšlo na dolgotrajno pot proti domu.² Po ukazu 3. armade JA je 12. slavonska udarna divizija prevzela nalogo spremljanja ujetnikov v Maribor,³ pri tem pa je upoštevala "pozornost pred-

¹ Mato Rupiĉ, Zdravko Dizdar: Križni put, logori, gubilišta. V: Spomenica Bleiburg 1945.-1995. Zagreb 1995, (dalje Rupiĉ, Dizdar, Križni put, logori, gubilišta) str. 149-150; Bleiburška tragedija hrvatskog naroda. Zagreb 1993, str. 185-186; Zdravko Dizdar: Prilog istraživanju problema Bleiburga i križnih putova (u povodu 60. obljetnice). V: Senjski zbornik, 32, 2005 (dalje Dizdar, Prilog istraživanju problema Bleiburga i križnih putova), str. 153.

² Mato Šaravanja: Kako su nas desetkovali. V: Bleiburg: uzroci i posljedice. München-Barcelona 1988, Zagreb 1998 (dalje Šaravanja Kako su nas desetkovali) str. 249.

³ Partizanska i komunistička represija i zloĉini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti. Slavonski Brod 2005, str. 117-118; Partizanska i komunistička represija i zloĉini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti. Slavonija, Srijem i Baranja. Slavonski Brod 2006, str. 179-180.

ostrožnosti pri spremljanju ujetnikov.⁴ V poročilu je bilo zapisano, da so isto nalogo dali tudi Osječki in 4. brigadi.⁵ V operacijskem dnevniku 4. brigade 12. divizije piše, da je 15. maja ob 16. uri štab brigade s pomožnimi enotami nadaljeval pot iz Dravograda proti Slovenski Bistrici, kamor je prispel ob 20. uri. Naslednjega dne je bila smer premika iz Slovenske Bistrice v Maribor.⁶ V dokumentih, ki nosijo isti datum, piše, da so samo enote 12. divizije "zajele 93.000 vojakov ter ubile 27 sovražnikovih vojakov".⁷

Partizansko spremstvo na konjih je izjavilo: "Tovariši, vojne je konec, vsi lahko greste domov, mi smo tukaj da organiziramo vašo vrnitev."⁸ Neposredno po predaji so bili poleg kolon tudi predstavniki britanske vojske. Njihova navzočnost je povzročila, da so se pripadniki JA do ujetnikov obnašali primerno.⁹ "Ko se je kolona pomikala od Poljane, zunaj nadzora 'zavezniških' tankov, proti Dravogradu, so se nam kot spremstvo pridružili 'stražarji' partizani."¹⁰ V začetku, po navajanjih, ni bilo organiziranega spremstva, vendar so bile strateške točke ob cesti dobro pokrite s partizanskimi enotami.¹¹ Takoj ko so odšli britanski vojaki, je namreč pritisk partizanskega spremstva postajal močnejši.¹² Po prehojenih nekaj deset kilometrih se je pojavilo partizansko spremstvo in ujetnikom so začeli zavezovati roke s telefonsko žico.¹³ "Ukazali so nam, da moramo gledati v tla in da se ne smemo obračati. Tako smo hodili nekaj časa, oni pa so strogo pazili, da se ne bi kdo obračal, in so v takih primerih takoj streljali in ubijali. Hodimo in se spotikamo, udarjamo drug ob drugega; čeprav gledamo smrti v oči, pa je radovednost močnejša od strahu, zato si občasno skušamo skrivoma ogledati okolico."¹⁴ Kolona je šla ves čas po levem bregu Drave, ki so ga zasedli partizani.¹⁵ Ob dravograjskem mostu se je začel "pravi pekel". Na drugi strani mosta so kolono čakale skupine partizanov.¹⁶ Pri prehodu čez most "smo tekli in se izogibali udarcem, ves most je nihal. /.../. Tam so ljudi trpinčili na

⁴ Mato Rupić, Zdravko Dizdar: Izvješća partizanskih jedinica o završnim borbama s hrvatskim oružanim snagama. V: Spomenica Bleiburg 1945-1995, (dalje Rupić, Dizdar, Izvješća partizanskih jedinica) str. 129-130

⁵ Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj. Dokumenti. Slavonija, Srijem i Baranja, str. 179.

⁶ Rupić, Dizdar, Izvješća partizanskih jedinica, str. 140.

⁷ Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj. Dokumenti. Slavonija, Srijem i Baranja, str. 179. Pro poročilih 3. armade JA se je število ujetnikov vsak dan večalo. Usp. Rupić, Dizdar, Izvješća partizanskih jedinica, str. 131.

⁸ Jure Zovko: Križni put i dvadeset godina robije. Zagreb 1997, str. 29-30.

⁹ Bleiburška tragedija hrvatskog naroda, str. 320, 344, 425; Nikola Mulanović: Nas su ubijali komunisti!. V: Bleiburg: uzroci i posljedice. Zagreb 1998, (dalje Mulanović, Nas su ubijali komunisti!) str. 144; Šaravanja, Kako su nas desetkovali, 249.

¹⁰ Zvonimir Brdarić: Moj put u nepoznato - Bleiburg, 1945. V: Našička spomenica 1941.-1945. Našice 1997, (dalje Brdarić, Moj put u nepoznato) str. 162-165; The Repatriations from Austria in 1945. The Report of an Inquiry London 1990, str. 321; Neđat Sulejmanpašić: Od Sarajeva do Bleiburga i povratak. Ratni dnevnik. Zagreb 2006, (dalje Sulejmanpašić, Od Sarajeva do Bleiburga i povratak) str. 103.

¹¹ Bleiburška tragedija hrvatskog naroda, str. 322, 350.

¹² Boris Vlašić, Aleksandar Vojnović: Križni put. Zagreb 1991, str. 326; Bleiburška tragedija hrvatskog naroda, str. 320; Anđelko Mijatović: Partizani navale na nas kao lešinari. V: Vjesnik podlistak. Zagreb 5. 7. 2005, str. 63.

¹³ Zvonimir Dusper: U vrtlogu Bleiburga. Rijeka 1993, 1996, 2001, str. 31.

¹⁴ Mulanović, Nas su ubijali komunisti!, str. 146.

¹⁵ Prav tam; Bleiburška tragedija hrvatskog naroda, str. 322.

¹⁶ John Ivan Prcela, Dražen Živić: Hrvatski holokaust - dokumenti i svjedočanstva o poratnim pokoljima u Jugoslaviji. Zagreb 2001, (dalje Prcela, Živić, Hrvatski holokaust) str. 224.

nečloveški način."¹⁷ Fizičnemu obračunavanju na mostu je sledilo odzemanje lastnine.¹⁸ V dokumentih je navedeno, kako "borci in komandirji ujetnikom odvzemajo njihove privatne stvari kot npr. ure, prstane, nalivna peresa in podobno. V tem pogledu je izdan ukaz, v katerem se to prepoveduje, ampak nekateri komandirji so tudi z orožjem ujetnike silili, da so jim predali privatno lastnino. Takšno ravnanje se prepoveduje."¹⁹ Ne glede na ta ukaz se je odzemanje lastnine nadaljevalo; po nekaterih izpovedih so odvezemali vsa boljša oblačila, zato so ujetniki hitro ostali v "krpah in bosih".²⁰ "Preiskujejo, otipavajo vse torbe /.../. Brez sramu slačijo uniforme z ujetnikov ter jih zamenjujejo s svojimi."²¹ Milan Basta se spominja ujetnikov, ki so bili "raztrgani, mnogi bosih in z obutvijo v žalostnem stanju".²² Ali so ujetniki imeli svoje obleke ali pa je slika, ki jo opisuje Basta, posledica tega, da so jim pripadniki JA odvzeli vsa boljša oblačila, je odprto vprašanje. O tem nazorno priča dokument, po katerem so bili med pripadniki JA taki, ki "niso hoteli sleči sovražnih vojakov", vendar se zdi, da je bil ta problem hitro rešen glede na to, da je bila "brigada dobro oblečena in obuta".²³

Po prihodu na drugo stran mostu se je začel *marš smrti*, saj so partizanski stražarji na konjih ujetnikom ukazali: "Tek, bando, tek ... tek ... tek!" Začel se je šestdesetkilometrski tek ujetnikov od Dravogradskega mostu do Maribora.²⁴ V spremstvu kolone je bil "komisar na konju, ki nam ga je odvzel, drugi so šli peš kot tudi mi sužnji."²⁵ Da so laže prenesli napore, so ujetniki odmetavali vse, česar niso potrebovali.²⁶ Občasno so se slišali strelji, ustreljeni pa so ležali na cesti.²⁷ Vso pot ni bilo odmora, samo kratki postanki, čeprav je bil tempo kolone dokaj hiter in so starejši in slabotnejši začeli padati.²⁸ "Podijo nas dan in noč, ne prestando. Tu in tam smo na kratko sedli, se spočili, nato pa zopet 'marš dalje!' Če je kdo padel, ali mu je zmanjkalo moči, ali se je hotel ustaviti, se je takoj zaslišala brzostrelka in so ga na mestu ubili."²⁹ Najbolj pogosto so likvidirali ljudi na čelu

¹⁷ Bleiburška tragedija hrvatskog naroda, str. 357; Zvonimir Zorić: Dravogradski most - srijeda, 16. svibnja 1945. god. u svitanje dana. V: 50 godina Bleiburga. Zagreb 1995 (dalje Zorić, Dravogradski most), str. 285.

¹⁸ Šaravanja, Kako su nas desetkovali, 249; Prcela, Živić, Hrvatski holokaust, 232, 263; Frane Dušević: 1945.-put suza i nade (Križni put Jose Duševića iz Ljupca). V: Zadarska smotra, 1999, št. 1-3, (dalje Dušević, 1945. - put suza i nade) str. 320-326; Mate Šimundić: Hrvatski smrtni put. Split 2001, str. 387; Sulejmanpašić, Od Sarajeva do Bleiburga i povratak, str. 103.

¹⁹ Dizdar, Prilog istraživanju problema Bleiburga i križnih putova, str. 159.

²⁰ Bleiburška tragedija hrvatskog naroda, str. 346, 357-358; Josip Papik: Moji doživljaji one tragične godine. V: Bleiburg: uzroci i posljedice, (dalje Papik, Moji doživljaji one tragične godine) str. 181-183; Vlašić, Vojinović, Križni put, str. 326; Franc Stojanović: Moj križni put. V: Od Bleiburga do naših dana. Zagreb 1994, (dalje Stojanović, Moj križni put) str. 283; Prcela, Živić, Hrvatski holokaust, str. 316, 427; Mulanović, Nas su ubijali komunisti!, str. 145.

²¹ Miljenko Perić: Svjedočanstvo 1945-1995. Bleiburg. Zagreb 1995, (dalje Perić, Svjedočanstvo) str. 37.

²² Milan Basta: Rat je završen 7 dana kasnije. Zagreb 1976, str. 398.

²³ Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946., str. 145-146.

²⁴ Zorić, Dravogradski most, str. 286-287; Brdarić, Moj put u nepoznato, str. 164.

²⁵ Oton Knezović: Pokolj hrvatske vojske 1945. Dokumenti o zvjerstvima Srba nad Hrvatima. Chicago 1960, (dalje Knezović, Pokolj hrvatske vojske) str. 11; Dusper, U vrtlogu Bleiburga, str. 31.

²⁶ Branimir Kovačević: Ljudi mog vremena. Suza za Bleiburg 2 Zagreb 2007, (dalje Kovačević, Suza za Bleiburg 2) str. 118-119.

²⁷ Mulanović, Nas su ubijali komunisti!, str. 147-148.

²⁸ Šaravanja, Kako su nas desetkovali, str. 249.

²⁹ Vlašić, Vojinović, Križni put, str. 279-280; Nikola Jambrošić: Stotinu dana smrti. V: Start 7. 7. 1990, str. 66-70.

kolone.³⁰ Nekateri ujetniki so sedeli ob cesti, čakajoč na medicinski prevoz do bolnišnice. Sčasoma se je razširila vest, da so vse, ki so se ustavili, pobili.³¹ Ujetnike je morila žeja, ker pa je bilo zraven vsakega vodnjaka nekaj mrličev, se nihče ni ustavljal.³² Kmalu zatem so se začela "prepoznavanja" ter posamezne likvidacije, vendar še niso izvajali skupinskih likvidacij.³³ Po poti so "likvidirali posamezne skupine, po navadi 15 do 20 ljudi, baje da so bili ustaši."³⁴ Ponekod so se "partizani pomešali med našo kolono, s kopiti, koli in bodali so udarjali levo in desno, posameznike so ubili ali pa pomendrali s konji, druge pa so silili, naj skočijo v deročo Dravo".³⁵

Zdi se, da je vtis o intenzivnosti ubijanja zelo osebna stvar. Tako lahko beremo izjavo: "Priča sem bil strašnim prizorom. Niso delali razlik med starejšimi in otroki, moškimi in ženskami."³⁶ Po nekaterih spominih se je že na tem delu poti število ujetnikov v koloni zmanjšalo.³⁷ Naključno izbrane posameznike so za zabavo ločili od kolone in jih usmrtili, ob prihodu na polje pred Dravogradom pa so začeli "ropotati mitraljezi /.../ na koncu so /.../ uporabili še topove."³⁸ Nestalnost samih števil potrdjuje izjava, po kateri je vsak dan "izginilo na desetine in stotine ujetnikov, to pa je postal normalen pojav".³⁹

Neposredno pred Dravogradom je sledilo ločevanje častnikov in podčastnikov od vojakov in civilistov.⁴⁰ V operacijskem dnevniku 40. slavonske divizije je navedeno, da je bilo v Dravogradu 16. maja "zelo živahno: tu se zbirajo desetine tisočev ujetih sovražnikovih vojakov ter se usmerjajo po železniški progi ali peš v Maribor. Zajeti so Nemci, domobranci, ustaši in četniki. Tukaj je tudi civilno prebivalstvo /.../. Tu so visoki državni ter verski funkcionarji, ki so jih ustaške oblasti na silo odvedle s seboj, da bi verjetno Angležem pokazali, kako civilisti skupaj z njimi bežijo pred enotami Jugoslovanke armade."⁴¹ Postrojene kolone so se pomikale proti Mariboru ali Slovenj Gradcu in Celju.⁴² Po nekaterih izjavah so bile proti Mariboru napotene kolone častnikov, čeprav teh spominov ni mogoče podkrepiti z dokazi.⁴³ Del žena in otrok pa so v Dravogradu ločili in jih poslali z vlaki proti Mariboru.⁴⁴

³⁰ Borivoje M. Karapandžić: Jugoslavensko krvavo proleće 1945. Titovi Katini i Gulazi. Cleveland 1976, Beograd 1990, (dalje Karapandžić, Jugoslavensko krvavo proleće) str. 227.

³¹ Papik, Moji doživljaji one tragične godine, str. 182; J. U.: Svjedočanstvo iz tragičnih dana svibnja godine 1945. V: Bleiburg: uzroci i posljedice (dalje J. U., Svjedočanstvo iz tragičnih dana), str. 283-287; Branimir Kovačević: Suza za Bleiburg. Zagreb 2003, str. 96-97; Mulanović, Nas su ubijali komunisti!, str. 146.

³² Papik, Moji doživljaji one tragične godine, str. 182; Prcela, Živić, Hrvatski holokaust, str. 224.

³³ Prcela, Živić, Hrvatski holokaust, str. 232; Bleiburška tragedija hrvatskog naroda, str. 344; Šimundić, Hrvatski smrtni put, str. 387.

³⁴ Bleiburška tragedija hrvatskog naroda, str. 350; Prcela, Živić, Hrvatski holokaust, str. 248.

³⁵ Bleiburška tragedija hrvatskog naroda, str. 344.

³⁶ Tadija Jelčić: U koloni smrti od Slovenije do Srbije. V: Drina IV, 1954, br. 1-2, str. 53; Bleiburška tragedija hrvatskog naroda, str. 345-346.

³⁷ Sulejmanpašić, Od Sarajeva do Bleiburga i povratak, str. 103.

³⁸ Vlašić, Vojinović, Križni put, str. 352.

³⁹ Prav tam.

⁴⁰ Bleiburška tragedija hrvatskog naroda, str. 322; Prcela, Živić, Hrvatski holokaust, str. 224, 248-249; Knezović, Pokolj hrvatske vojske, str. 13.

⁴¹ Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946., str. 123-124.

⁴² Bleiburška tragedija hrvatskog naroda, str. 350-351; Sulejmanpašić, Od Sarajeva do Bleiburga i povratak, str. 103; Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946., str. 128-129.

⁴³ Prcela, Živić, Hrvatski holokaust, str. 316.

⁴⁴ Prav tam, str. 263-264, 433-434.

Od Dravograda naprej se je oborožena straža okrepila, v skladu s tem pa se je zaostril tudi "tretma".⁴⁵ Točno število ljudi, ki so bili v kolonah, je težko določiti. Dokumenti v glavnem navajajo, da gre za nepregledno množico, ki ji "ni ne začetka ne konca".⁴⁶ Prometnice so bile zaradi velikega števila kolon in vozil v prometnem infarktu. Eden izmed ujetnikov pripoveduje, kako so se v dveh dneh od Dravograda oddaljili komaj za deset kilometrov.⁴⁷ Vrnitev je oteževalo tudi mnogo vozov, tovornih vozil, raznovrstne sovražnikove tehnike, topov ipd.⁴⁸ Po izjavi Milana Baste so bili vsi skupaj videti žalostno. Poražena vojska, ki jo je gledal, "kako koraka upognjene glave, je bila polna štiri leta v službi zločina".⁴⁹ Verjetno je bil to razlog za vse, kar je sledilo. V koloni sta vladali žeja in lakota, ob vodnih izvirih pa so se ponavljali isti žalostni prizori. "Oči sem usmeril v tanek curek vode, ker sem umiral od žeje. Žeja pa me je takoj minila, ko sem zagledal pet ali šest trupel."⁵⁰ Enako se je zgodilo tudi ujetnikom, "ki so stekli proti reki, kajti vsakega, ki je poskusil piti vodo iz motne Drave, so brez usmiljenja ubili".⁵¹ V takih razmerah je bilo med ujetniki vse bolj čutiti tesnobo. "Sedaj se pravzaprav prvič čuti, da smo popolnoma v rokah do zob oboroženih partizanov."⁵²

"Marš je bil nehuman; po vsaki uri in pol smo imeli po deset minut počitka, pri tem pa se nismo smeli premakniti z mesta. /.../. Kolona je fizično izčrpana in že dva dni brez hrane."⁵³ Ob enem izmed takšnih odmorov - na travniku med cesto in Dravo - se je začel "lov na ujetnike".⁵⁴ Naslednji dan, ko so nadaljevali pot, so videli "na obeh straneh veliko trupel Hrvatov. Prepoznal sem jih po tem, ker so imeli na sebi hrvaške uniforme, vendar so bili brez ur in obutve."⁵⁵ V enem od pričevanj je zapisano, da je bil "v tridnevnem pohodu do Maribora vsak meter zemlje prepojen s hrvaško krvjo".⁵⁶ Tako piše: "Vsakih nekaj sto metrov /.../ leži po en tovariš ob cesti s strojnico, uperjeno proti koloni, in ko mu pade na pamet, pritisne na sprožilec."⁵⁷ Ali so ujetnike streljali množično ali je šlo za posamezne primere, je spet stvar osebne presoje. Pričevanja kažejo, da so kolone večkrat ustavili ter začeli streljati na njihovem čelu in na koncu, pri čemer so pobili več ljudi.⁵⁸

⁴⁵ Bleiburška tragedija hrvatskog naroda, str. 322.

⁴⁶ Zovko, Križni put i dvadeset godina robije, str. 29; Tomislav Brozović: Na cesti Dravograd-Maribor. V: Forum, 37, travanj-lipanj 1998, št. 4-6, (dalje Brozović, Na cesti Dravograd-Maribor) str. 706.

⁴⁷ Prcela, Živić, Hrvatski holokaust, str. 263; Sulejmanpašić, Od Sarajeva do Bleiburga i povratak, str. 103.

⁴⁸ Milan Basta: Rat posle rata : Pavelićevi generali se predaju. Zagreb 1963, (dalje Basta, Rat posle rata) str. 134.

⁴⁹ Basta, Rat je završen 7 dana kasnije, str. 398, 419.

⁵⁰ Bleiburška tragedija hrvatskog naroda, str. 358.

⁵¹ Karapandžić, Jugoslavensko krvavo proleće, str. 228; Prcela, Živić, Hrvatski holokaust, str. 431; Bleiburška tragedija hrvatskog naroda, str. 296, 303-304; Kovačević, Suza za Bleiburg 2, 136, 155; Videoposnetek intervjuja z Josotom Duševićem z dne 24. 1. 1990, hranjen v knjižnici Hrvatskega instituta za povijest (Zagreb).

⁵² Bleiburška tragedija hrvatskog naroda, str. 321.

⁵³ Prav tam, str. 322.

⁵⁴ Brozović, Na cesti Dravograd-Maribor, str. 706.

⁵⁵ Prcela, Živić, Hrvatski holokaust, str. 434.

⁵⁶ Karapandžić, Jugoslavensko krvavo proleće, str. 228; Prcela, Živić, Hrvatski holokaust, str. 421.

⁵⁷ Mulanović, Nas su ubijali komunisti!, str. 148.

⁵⁸ Bleiburška tragedija hrvatskog naroda, str. 322; Mato Marćinko: Na putu smrti od Bleiburga do Bjelovara. V: Hrvatska revija, ožujak 1994, sv. 1 (dalje Marćinko, Na putu smrti od Bleiburga do Bjelovara) str. 126-127; Vlašić, Vojinović, Križni put, str. 251.

Dne 16. maja popoldne je bil Basta na poti proti Mariboru, kamor je potoval tri ure. O obračunih še ne govori, navaja pa, kako je njegovo pot upočasnila velika "mračna kolona poražencev". Kolona se je razvlekla "od Dravograda do Maribora, dolga je bila približno 60 kilometrov".⁵⁹ Promet je postal tekoč komaj nekaj kilometrov pred Mariborom, kjer se je zamenjalo spremstvo. Varovanje je prevzela 40. divizija, ki je kolono spremljala do Zagreba.⁶⁰ Znova je bilo poudarjeno, da je treba posvetiti varovanju ujetnikov še večjo pozornost. Vprašanje pa je, ali je v to sodil tudi "todtenmarsch", v katerem so bili ujetniki večkrat prisiljeni teči.⁶¹ Vse skupaj se je spreverglo v pohod, v katerem so bili ujetniki "samo še popolnoma anonimna, amorfna, prevelika masa, ki jo je bilo treba čim bolj zmanjšati, ne da bi se kakor koli bali posledic dejanja".⁶² Ta izjava postavlja pod vprašaj Titovo depešo z dne 13. maja,⁶³ da se mora zmanjšati število množičnih likvidacij na poti proti Mariboru.⁶⁴

20. maja je v Maribor prišla 15. majevačka brigada, ki se je povezala z Ozno in začela izvajati svojo nalogo, odrejeno z jasno direktivo, tj. z "likvidacijo četnikov in ustašev, ki jih je po dva tisoč /.../. Danes smo nadaljevali z usmrčitvijo." Tudi naslednji dan so s tem nadaljevali, en vod pa je bil določen, da "spremlja ujetnike proti Zagrebu".⁶⁵ V Mariboru so manjši del ujetnikov vkrcali v živinske vagonne in poslali proti Zagrebu.⁶⁶ Večji del ujetnikov pa je šel v spremstvu 4. udarne brigade skozi mesto, kjer so kolono, ki je šla proti mariborskim taboriščem, z burnimi odzivi dočakali prebivalci.⁶⁷

V Mariboru so bile štiri vojašnice, vsaka z več stavbami. Ena (imenovana po kralju Petru) je bila na levem, tri pa desnem bregu Drave. V njih so organizirali ujetniška taborišča. Prvi ujetniki so tja prispeli zvečer 17. maja, večina pa v naslednjih dneh.⁶⁸ Za varovanje taborišča so ostale 4. udarna brigada ter manjše enote 12. brigade, ki se jim je 21. maja priključila še Osiječka udarna brigada.⁶⁹ "Drugega dela tistega dne za bataljone ni bilo, ker je naša brigada stražila vojaške ujetnike. Bataljoni so se preselili v vojašnico kr. Petra, prištabski deli pa so ostali na svojih mestih in čakali na nadaljnje ukaze." Enote, ki so stražile ujetnike, so v vojašnici ostale do 23. maja, ko so krenile z ujetniškimi kolonami na nadaljnjo pot.⁷⁰

⁵⁹ Basta, Rat je završen 7 dana kasnije, str. 418; Sulejmanpašić, Od Sarajeva do Bleiburga i povratak, str. 103.

⁶⁰ Rupiće in Dizdar, Izvješća partizanskih jedinica, str. 129-130, 131.

⁶¹ Knezović, Pokolj hrvatske vojske, str. 15; Prćela, Živić, Hrvatski holokaust, str. 224, 434; Papik, Moji doživljaji one tragične godine, str. 182-183; Mulanović, Nas su ubijali komunisti!, str. 148.

⁶² Brozović, Na cesti Dravograd-Maribor, str. 709; Nikola Pavelić, Tragom krvi i užasa. V: Bleiburg: uzroci i posljedice, (dalje Pavelić, Tragom krvi i užasa) str. 195-196; Kovačević, Suza za Bleiburg 2, str. 197; Bleiburška tragedija hrvatskog naroda, str. 344.

⁶³ Arhiv Vojnoistorijskog instituta, Beograd, A. NOB, reg. br. 9-22/10; Josip Broz Tito: Sabrana djela 28. Beograd 1988, str. 43.

⁶⁴ Ivo Goldstein: Povijesne okolnosti Bleiburga i križnog puta. V: Bleiburg i Križni put 1945. Zagreb 2007, str. 37; Slavko Goldstein, 1941. godina koja se vraća. Zagreb 2007, str. 424.

⁶⁵ Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946., str. 130.

⁶⁶ Papik, Moji doživljaji one tragične godine, str. 183; Drago Kolimbatović: Moj Bleiburg. Zagreb 2003, str. 20-21; Bleiburška tragedija hrvatskog naroda, str. 344.

⁶⁷ Rupiće in Dizdar, Izvješća partizanskih jedinica, str. 131-132; Knezović, Pokolj hrvatske vojske 1945., str. 16-17; Prćela, Živić, Hrvatski holokaust, str. 238; Mulanović, Nas su ubijali komunisti!, str. 148.

⁶⁸ Rupiće, Dizdar, Izvješća partizanskih jedinica, str. 140.

⁶⁹ Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj. Dokumenti. Slavonija, Srijem i Baranja, str. 179-180.

⁷⁰ Rupiće, Dizdar, Izvješća partizanskih jedinica, str. 135, 140-142.

Ob vходу v taborišče so ujetnike razvrščali glede na to, katerim vojaškim enotam so pripadali, po letu nabora ter na častnike in podčastnike.⁷¹ Taborišče so strogo varovali podnevi in ponoči. Vsak del stavbe in vsaka skupina ljudi sto imeli svojega stražarja.⁷² Stjepan Buconjič navaja, kako so bile ob njegovem prihodu v taborišče že vse stavbe polne. Na dvorišču je bilo mnogo vojakov, častnikov, duhovnikov in civilistov, med njimi žene in otroci.⁷³ Po pričevanjih je bila v domobranskem delu taborišča obravnava manj stroga; prvič so dobili tudi hrano.⁷⁴ Kmalu zatem se je v taborišču razširila vest, da potekajo likvidacije častnikov. Del teh se je uspel umestiti v "nenevarno kategorijo", tako da jih ni "pogoltnil Maribor".⁷⁵ Takšno delitev ujetnikov slikovito ilustrirajo besede: "Tisti, ki jih na križišču pošljejo na desno, gre v smrt. Našo kolono so poslali v levo."⁷⁶ To se je najbrž nanašalo na častnike in ustaše, za katere viri kažejo, da so bili takoj po selekciji določeni za likvidacijo.⁷⁷ "Streljanja, udarcev in stokanja je bilo sedaj vse več. Strojnice so skorajda neprenehoma ropotale vso noč. /.../. Zjutraj ... v taborišču ni bilo niti enega častnika več."⁷⁸ Buconjič navaja tudi, kako je bilo 23. maja "približno 80-100 metrov od nas v bližini levega zidu ograje vojašnice, če gledaš od vhoda, več ogromnih širokih jam v obliki lijaka /.../. V te jame so partizani s puškomitraljezi gnali ujetnike v spodnjicah in srajcah ter začeli po njih streljati. Slišali smo ne samo streljanje, ampak tudi krike žrtev. Nekaj ur zatem /.../ so nas 35 iz moje skupine pripeljali, da zakopljemo, točneje da z zemljo zakrijemo trupla pobitih. Nekateri izmed njih še niso umrli, stokali so pod trupli. /.../. To se je dogajalo vseh šest noči mojega bivanja v vojašnici taborišču. Lahko zagotovem, da smo vsako noč pokopali najmanj 120-150 pobitih, torej skupaj 800-900 ljudi."⁷⁹ Točno številko je težko določiti glede na to da so v taborišče prihajale nove kolone.⁸⁰ Takšni opisi pa samo potrjujejo ukaz, ki je bil v zapisan v dnevniku 3. bataljona 6. vzhodnobosanske brigade, ki je v Maribor prišla 22. maja: "Po ukazu štaba naše brigade je imel bataljon nalogo likvidirati ljudske izdajalce." Očitno je takšna naloga zahtevala dosti časa, ker v nadaljevanju piše: "Zaradi izvršitve naloge se ni v toku dneva izvajala nobena druga delovna aktivnost." Ista naloga je bila izvršena v naslednjih dveh dnevih, točneje 24. in 25. maja.⁸¹

Del ujetnikov, pripeljanih z vlakom v Maribor, so namestili v prostore carinskega magazina nedaleč od železniške postaje. Prva dva dni so ujetniki bili skupaj, potem pa so ločili otroke od žena ter častnike od podčastnikov. Domobrane so na-

⁷¹ Prcela, Živić, Hrvatski holokaust, str. 237, 321; Vjekoslav Lujo Lasić: Pakao je počeo u Bleiburgu. Dubrovnik-Sarajevo 1996, str. 35; J. U., Svjedočanstvo iz tragičnih dana, str. 287-289; Brozović, Na cesti Dravograd-Maribor, str. 709-710; Stjepan Slipac: Svjedok. Moj križni put. V: Bleiburg 1945-1995. Zagreb 1995, str. 48; Sulejmanpašić, Od Sarajeva do Bleiburga i povratak, str. 105.

⁷² Rupić, Dizdar, Križni put, logori, gubilišta, str. 165.

⁷³ Stjepan Buconjič: Moj posljednji bijeg. V: U Bleiburgu iskra. Zagreb 1993, str. 174; Rupić in Dizdar, Križni put, logori, gubilišta, str. 164.

⁷⁴ Prcela, Živić, Hrvatski holokaust, str. 253.

⁷⁵ Prav tam, str. 237, 321; Lasić, Pakao je počeo u Bleiburgu, str. 36-37; Mulanović, Nas su ubijali komunisti!, str. 149-150; Rupić in Dizdar, Križni put, logori, gubilišta, str. 145; Bleiburška tragedija hrvatskog naroda, str. 432; Brozović, Na cesti Dravograd-Maribor, str. 709-710.

⁷⁶ Marćinko, Na putu smrti od Bleiburga do Bjelovara, str. 127.

⁷⁷ Bleiburška tragedija hrvatskog naroda, str. 330; Kovačević, Suza za Bleiburg 2, str. 141.

⁷⁸ Prav tam, str. 433; Sulejmanpašić, Od Sarajeva do Bleiburga i povratak, str. 105.

⁷⁹ Rupić, Dizdar, Križni put, logori, gubilišta, str. 164-165; Dusper, U vrtlogu Bleiburga, str. 38-39.

⁸⁰ Prcela, Živić, Hrvatski holokaust, str. 322.

⁸¹ Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946., str. 139.

mestili v pritličju, ustaše pa v prvem nadstropju.⁸² V taborišče so ves čas prihajali partizani in opravljali "prepoznavanja".⁸³ Po prihodu srbskih enot v taborišče so začeli odvažati ujetnike, tako da je na koncu od prvotnih 1500 ostalo samo še približno 300 ujetnikov.⁸⁴ Zanesljivost teh števil je vprašljiva, vendar ni moč najti drugih podatkov. Kazimir Katalinič navaja, kako so bili iz tega taborišča ujetniki premeščeni v dvonadstropno šolsko stavbo. Morda gre za *Mädchenschule*, ki je navedena v drugem pričanju.⁸⁵ Ob prihodu so tudi ločili aktivne od rezervnih častnikov. Prva skupina je bila odvedena in se ni vrnila, kar verjetno pomeni, da so bili ujetniki pobiti.⁸⁶ Nekatere ocene kažejo na to, da so iz Dekliške šole odpeljali in pobili 1900 domobranskih častnikov.⁸⁷

Taborišče v Kadetnici, ki je bilo na "robu gozda", je bilo ograjeno z nekaj sto metrov dolgo železno ograjo. Po navedbah je bilo v njem približno 3000 ranjenec. Vojaki so bili razdeljeni po letnicah rojstva in nameščeni v stavbi ali za njo, če so bili pred njo civilisti.⁸⁸ Te številke se zdijo zelo velike, vendar je treba upoštevati, da so "nekaj dni neprestano prihajale čete hrvaških vojakov, ki so po krajšem zadrževanju zapuščali dvorišče".⁸⁹ Ker je bilo taborišče precej zasedeno, ni čudno, da ni moglo sprejeti še ene kolone. Po pričevanju so v tistih dneh "porabili trideset kilometrov žice za vezanje rok tistih, ki so jih pobili".⁹⁰ Nekega večera je bilo tako določeno, da se morajo ranjenci vkrcati v vlake. Osebe, ki je pri tem sodelovalo, priča, da so ranjence metali v Dravo.⁹¹ Bila je to prva selekcija ujetnikov, v kateri "dominira programirano selektivno ubijanje, ki so ga spremljali posamezni individualni izpadi".⁹²

Po navedbah prič je bil velik del ujetnikov odveden v gozdove nedaleč od Maribora (Tezno).⁹³ "Od mojega prihoda v Maribor pa vse do odhoda so neprestano streljali okrog Maribora in v samem mestu."⁹⁴ O močnem streljanju v neposredni bližini mesta, ki je trajalo skoraj ves mesec, nam priča tudi Stjepan Marič, ki je bil med tistimi, ki so z zemljo zakrili jame. Po njegovem pričevanju je bilo približno 320 jam s premerom od 2,5 do 5 metrov.⁹⁵ Zvonimir Dusper je bil v skupini 28 oseb, ki so jih s tovornjaki gole peljali na morišče. "Postrojili so nas na rob globoke jame. V hipu, nepripravljen sem ob rafalu strojnic občutil močan trzaj žice na roki in ob bliskih in pokanju sem se prevalil v mračno jamo."⁹⁶ Po navedbah je eden od

⁸² Bleiburška tragedija hrvatskog naroda, str. 323-324; Prcela, Živić, Hrvatski holokaust, str. 334.

⁸³ Bleiburška tragedija hrvatskog naroda, str. 323-324; Prcela, Živić, Hrvatski holokaust, str. 413.

⁸⁴ Prcela, Živić, Hrvatski holokaust, str. 413-414.

⁸⁵ Prav tam, str. 335.

⁸⁶ Bleiburška tragedija hrvatskog naroda, str. 323; Prcela, Živić, Hrvatski holokaust, str. 335.

⁸⁷ Krunoslav Draganović, Kalvarija hrvatskog naroda god 1945. V: Bleiburg: uzroci i posljedice (dalje Draganović, Kalvarija hrvatskog naroda), str. 100.

⁸⁸ Prcela, Živić, Hrvatski holokaust, str. 293.

⁸⁹ Prešućene žrtve Đakova i Đakovštine u Drugom svjetskom ratu. Slavonski Brod 2007, str. 206.

⁹⁰ Mirko Meheš: Preživjeli da svjedoče. V: Od Bleiburga do naših dana (dalje Meheš, Preživjeli da svjedoče) str. 228.

⁹¹ Prcela, Živić, Hrvatski holokaust, str. 294; Kolimbatović, Moj Bleiburg, str. 22; Stanislav Vukorep: Preživjeli svjedoče. Zagreb 2005, str. 76-77.

⁹² Goldstein, 1941. Godina koja se vraća, str. 423.

⁹³ Prcela, Živić, Hrvatski holokaust, str. 254; Brdarić, Moj put u nepoznato, str. 164-165; Mullanović, Nas su ubijali komunisti!, str. 149-150; Dragutin Pelikan: Jedna sudbina i tisuće ... Slatina 2001, str. 35-36.

⁹⁴ Prcela, Živić, Hrvatski holokaust, str. 237, 279.

⁹⁵ Bleiburška tragedija hrvatskog naroda, str. 297.

⁹⁶ Dusper, U vrtlogu Bleiburga, str. 33-34.

jarkov v tezenskem gozdu dolg okoli 5 km in "natrpan z iznakaženimi telesi".⁹⁷ Glede na to, da so se morali pri likvidacijah ujetniki sleči, je zanimivo pričevanje Lovreta Juraja Globana, ki je bil zadolžen za "razkužilo". Spominja se, da je metal v peč "še delno krvave uniforme ustašev, orožnikov, domobranov in nekaj nemških gestapovcev", in jih za tem nalagal na tovornjak. Čeprav ne govori o številkah, je zanimivo, da je odvoz oblek potekal štirikrat dnevno, in to ves teden.⁹⁸

Ko je bilo leta 1999 odkrito množično grobišče na Teznom, so se začele raziskave. Od skupnih 3 kilometrov rova je bilo samo na dolžini 70 metrov eks-humiranih 1179 oseb.⁹⁹ Večina okostij je imela komolčne ali podkomolčne kosti zvezane z žico, nekateri pa so imeli zvezane tudi noge. Na posameznih lobanjah so vidne poškodbe od strelnega orožja.¹⁰⁰ "Našli so tudi veliko indetifikacijskih oznak, ki potrjujejo narodnost in status žrtev. Vojaške označbe, vojaški čevlji, značke na žepih, prstani, navadni ali zakonski, denarnice in žlice, pribor za britje, zlatniki."¹⁰¹ Po teh je mogoče sklepati, da je bila večina žrtev pripadnikov vojske NDH.¹⁰² Ta podatek je sprožil mnogo zapisov v časopisih in elektronskih medijih; predvsem so pisali o številu ubitih. Marinko Polič meni da bi bilo najmanjše število približno 12.000 Hrvatov.¹⁰³ Branimir Kovačević navaja število 38.736 oseb.¹⁰⁴ Komisija za ureditev vprašanj prikritih grobišč, ustanovljena pri Vladi Republike Slovenije, je avgusta 2007 izvedla sondiranje protitankovskega jarka in štirinajst sond je potrdilo obstoj grobišča na treh različnih lokacijah v skupni dolžini 950 metrov. Posmrtni ostanki so 1 do 1,5 metra globoko, širina zasutega jarka pa je 3 do 4 m. Član komisije Mitja Ferenc meni, da je mogoče s preprostim matematičnim izračunom in s primerjanjem prejšnjih izkopavanj priti do ocene; da je bilo žrtev najmanj 15.000.¹⁰⁵ Ta podatek je morda nespreejemljiv tako za tiste, ki so pričakovali večje, kot tudi za tiste, ki pričakovali manjše število pobitih. To je rezultat prvega takšnega sistematičnega izračuna, ki nam omogoča konkretnije razpravljati o problemu.

Likvidacije so - v skladu s pričanji - izvajali na območju mariborskega Pohorja, točneje pri Sv. Arehu na Rogli. Na tem kraju je bilo pobitih več črnogorskih četnikov. Njihove skupine naj bi šle - tako jim je bilo rečeno - v taborišče, kjer naj bi jih razvrstili in poslali domov. Brž zatem so jih odvedli na bližnje dvorišče, kjer je bilo več tovornjakov in partizansko spremstvo. V stavbi so jih temeljito pregledali. "Ostal sem v srajci in v domačem spodnjem perilu. /.../. Partizan je prišel do mene

⁹⁷ Prcela, Živić, Hrvatski holokaust, str. 422-423

⁹⁸ Prav tam, str. 428-429.

⁹⁹ Mitja Ferenc, Želimir Kužatko: Prikrivena grobišta Hrvata u Republici Sloveniji = Prikrivena grobišta Hrvatov v Republici Sloveniji = Hidden croatian mass graves in the Republic of Slovenia. (dalje Ferenc, Kužatko, Prikrivena grobišta Hrvata u RS). Zagreb 2007, str. 40, 42.

¹⁰⁰ Prav tam, str. 129.

¹⁰¹ Prav tam, str. 42.

¹⁰² Prav tam, str. 129.

¹⁰³ Marinko Polič: Od Mostara do Bleiburga. V: Povlačenje 1945. Krivci i žrtve Zagreb 2000, str. 186; Dragan Truhli: Masovna grobnica ispod vodovoda. V: Nedjeljni jutarnji list (podlistak Panorama), 14. 9. 2003, str. 13.

¹⁰⁴ Kovačević, Suza za Bleiburg, str. 126; Osim Teznog kanjon Špitalić kod Slovenskih Konjica najveća je grobnica Hrvata u Sloveniji. V: Večernji list, 29. 7. 1999, str. 15.

¹⁰⁵ Tomislav Vuković: Intervju. Mitja Ferenc, član Komisije slovenske Vlade za istraživanje masovnih grobišta. 'Naredba je morala doći od Josipa Broza Tita'. V: Glas Koncila, 16. 9. 2007, str. 8-9; Zločin u Teznom. Mitja Ferenc, član Komisije slovenske Vlade za istraživanje masovnih grobnica, o najvećem hrvatskom stratištu: Naredbe za masakr morala je doći od Tita. V: Jutarnji list, 14. 9. 2007, str. 10; Dražen Čurić: Povijesna istina. Dr. Mitja Ferenc tvrdi: Tito naredio pokolj Hrvata u Bleiburgu. V: Večernji list, 14. 9. 2007, str. 10.

in mi roke zvezal z izolirano telefonsko žico."¹⁰⁶ Tako so zvezali po dva in dva in jih vkrcali na tovornjake. Pri prihodu na Pohorje so jih obkrožili partizani. "Pri-peljali so nas do ogromnih jam, v katerih so že ležala gola trupla pobitih. Postrojili so nas ob robu jam in nas začeli streljati v hrbet."¹⁰⁷ Nekateri ujetniki so se rešili tako, da so se vrgli v jamo, preden jih je zadela krogla. Da bi bili prepričani, da so vse postrelili, so rablji svetili s svetilko in streljali po mrtvih.¹⁰⁸

Za organizacijo in izvedbo likvidacij na Pohorju je bil odgovoren Zdenko Zavadlav, namestnik načelnika Ozne za območje Maribora, ki dolgo vrsto let ni razlagal o svojih "operacijah". Leta 1990 pa je objavil dnevniške zapiske: "Na Pohorju smo nočno spet streljali! /.../. Knojevci razsvetlujejo pot z akumulatorskimi svetilkami, nato kar pomečejo zapornike s kamionov in nato marš proti izkopanemu grobu. /.../. Pridemo pred jamo. Slačenje zapornikov, da jih ne bi bilo mogoče identificirati. /.../. Po pet jih vlačijo pred jamo in z obeh strani postrelijo z lahkim strojnimi, da padejo žrtve v jamo."¹⁰⁹ Čeprav "naknadni spomini" vzbujajo sum, pa je zanimivo, da Zavadlav v novejši izpovedi pravi, kako je on osebno organiziral poboje pri Arehu. Ukaz je bil, kot pravi, iz samega vrha in se je glasil: "Sovražnika ubiti brez sojenja, ker revolucija še vedno traja."¹¹⁰ O intenziteti dogodkov govori tudi dejstvo, da so civilne in vojaške oblasti s tega območja navajale, kako ni nikakršne razlike med našo (jugoslovansko) in okupatorsko vojsko. Številna negodovanja so zahtevala hitro intervencijo, zato se je sestalo politično in vojaško vodstvo in so bili "izredni ukrepi lokalnih oblasti v Mariboru hitro ukinjeni".¹¹¹

Del preživelih ujetnikov iz mariborskega taborišča je bil napoten proti železniški postaji, od koder so jih z živinskimi vagoni odpeljali proti Zagrebu.¹¹² V knjigi depeš 15. majačke brigade piše: "Po ukazu smo napotili en vlak /.../ da spremlja ujetnike proti Zagrebu."¹¹³ V vsak vagon je bilo treba namestiti 180 ljudi, če to ni bilo možno, je bil izdan ukaz, da presežek likvidirajo na sami postaji.¹¹⁴ Po drugih navedkih je bilo v vagone nameščenih po 100 ljudi, vsak odpor so kaznovali z likvidacijo.¹¹⁵ Med potovanjem "je bilo stanje obupno, ker nismo mogli sedeti na tleh /.../ zrak je smrdel in vse je smrdelo, ker smo morali opravljati potrebo tako zaprti v vagonu".¹¹⁶

¹⁰⁶ Karapandžić, Jugoslavensko krvavo proleće, str. 137; Prcela, Živić, Hrvatski holokaust, str. 434-435.

¹⁰⁷ Karapandžić, Jugoslavensko krvavo proleće, str. 227-228; Prcela, Živić, Hrvatski holokaust, str. 294.

¹⁰⁸ Karapandžić, Jugoslavensko krvavo proleće, str. 228.

¹⁰⁹ Zdenko Zavadlav: Iz dnevniških zapiskov mariborskega oznovca (Izbrani listi) 1. del: Leto 1945. Maribor 1990, (dalje Zavadlav, Iz dnevniških zapiskov mariborskega oznovca) str. 91-93.

¹¹⁰ Mladen Genc: Šokantna ispovijest Zdenka Zavadlava (79), bivšeg zamjenika načelnika OZN-e za područje Maribora, o masovnim likvidacijama Hrvata 1945. u Sloveniji. Naređeno nam je da ubijamo! V: Jutarnji list, 25. 5. 2003, str. 12-13.

¹¹¹ Dizdar, Prilog istraživanju problema Bleiburga i križnih putova, str. 157.

¹¹² Bleiburška tragedija hrvatskog naroda, str. 324, 348; Lasić, Pakao je počeo u Bleiburgu, str. 37; Mulanović, Nas su ubijali komunisti!, str. 150; Brozović, Na cesti Dravograd-Maribor, str. 710; Sulejmanpašić, Od Sarajeva do Bleiburga i povratak, 106-107; Kovačević, Suza za Bleiburg 2, str. 119-120, 157, 241.

¹¹³ Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946., str. 130.

¹¹⁴ Rupić, Dizdar, Križni put, logori, gubilišta, str. 145.

¹¹⁵ Bleiburška tragedija hrvatskog naroda, str. 432; Mulanović, Nas su ubijali komunisti!, str. 150.

¹¹⁶ Prcela, Živić, Hrvatski holokaust, str. 238; Bleiburška tragedija hrvatskog naroda, str. 435; Brdarić, Moj put u nepoznato - Bleiburg, str. 165; Brozović, Na cesti Dravograd-Maribor, str. 710.

Milan Basta navaja, kako so bili že 16. maja "domobranci in begunci" spuščeni domov.¹¹⁷ Te izjave pa ne potrjujejo zapisi spominov,¹¹⁸ zato lahko sklepamo, da ni šlo za pravilo, ampak za manjše število civilistov, ki so jih izpustili. Treba je pripomniti, da je 28. maja 1945 generalštab JA izdal odločbo, po kateri se "zajeti domobranci ne štejejo več za ujetnike in da bodo izpuščeni iz taborišč za popolnitev naših enot. To se ne nanaša na častnike in podčastnike, ki bodo še naprej v taboriščih."¹¹⁹ Takšna odločba kaže na delno "popuščanje", ki bi lahko predstavljalo svojevrsten konec "prvega čiščenja". Vendar ta "velikodušnost", kot jo opisuje Vladimir Bakarič,¹²⁰ očitno ni zaživela.¹²¹ Poleg tega ostaja vprašanje, koliko oseb, na katere se je odločba nanašala, je bilo 28. maja sploh še živih. Ne smemo pozabiti, da se je to dogajalo skoraj dva tedna po uradni predaji, in da v tem času ni bilo še nikakršnega nadzora.

Na poti iz Dravograda je bil del ujetnikov napoten proti Slovenj Gradcu, kjer se jim je priključil še del beguncev, ki so zaradi zastojev ostali na tem območju.¹²² Že na začetku formiranja kolon so bili ustaši izločeni in vrste po štiri so morali oblikovati samo domobranci.¹²³ Kaj natanko se je dogajalo, je težko izvedeti glede na to, da so tudi pričanja ljudi zelo različna.¹²⁴ Večina pa se spominja, da so morali tudi ti ujetniki teči.¹²⁵ V Slovenj Gradec je prispelo večje število beguncev, večinoma slovenskih domobrancev in civilistov, ki so jih z vlaki vrnili iz Pliberka. "Iz vlakov smo izstopili v Mislinju, kjer se je končala proga /.../. Iz teme je zagrmel ukaz: 'Na cesto!' /.../. Zbrali smo se kot čreda ovac, preplašenih od volkov. Spremistvo se je zadrlo: 'V vrste po osem!'"¹²⁶ V mestu so bili ujetniki nameščeni v prostore šole.¹²⁷ V ujetništvu so jim bila odvezeta oblačila, časnike pa so ločili od drugih.¹²⁸ Navajajo, da ves čas niso dobili hrane in vode ter da nismo smeli iti na opravljanje potreb.¹²⁹ V mestu in okolici je bilo več prostorov namenjenih bivanju ujetnikov, vendar so opisi zelo pomanjkljivi. Zdi se, da je šel del kolon skozi me-

¹¹⁷ Milan Basta, Đurica Labovič: Partizani za pregovarački stolom 1941-1945. Zagreb 1986, str. 325.

¹¹⁸ Knezovič, Pokolj hrvatske vojske 1945., str. 19; Prcela, Živič, Hrvatski holokaust, str. 274.

¹¹⁹ Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946., str. 144.

¹²⁰ Zapisnici Politbira Centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske 1945-1952. sv. 1. Zagreb 2005, str. 65; Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti. Zagreb i središnja Hrvatska. Slavonski Brod, Zagreb 2008, str. 486.

¹²¹ Zapisnici Politbira Centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske 1945-1952. sv. 1, str. 70; Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti. Zagreb i središnja Hrvatska, str. 537

¹²² Dragutin Pavlina: Sjećanja i zapisi : da se ne zaboravi. Zagreb 2003, (dalje Pavlina, Sjećanja i zapisi) str. 82.

¹²³ Zvonko Springer: Moj križni put. Vinkovci 1999, str. 170.

¹²⁴ Perič, Svjedočanstvo 1945-1995. Bleiburg, str. 41; Pavlina, Sjećanja i zapisi, str. 82, 85-86; Zovko, Križni put i dvadeset godina robije, str. 30.

¹²⁵ Zovko, Križni put i dvadeset godina robije, str. 30; Pavlina, Sjećanja i zapisi, str. 85-86; Springer, Moj križni put, str. 170.

¹²⁶ John Corsellis, Marcus Ferrar, Slovenia 1945. Memories of Death and Survival after World War II. London, New York 2005 (dalje Corsellis, Ferrar, Slovenia 1945) str. 71-72.

¹²⁷ Prav tam, str. 68.

¹²⁸ Križev pot slovenskega domobranstva Judenburg oko 1946, str. 4; Na božjo pot. V: Zgodbe mučeništva Slovencev, Buenos Aires 1949, str. 28-29; Vetrinjska tragedija. V spomin nesmrtnim junakom, izdanim u Vetrinju 27.-31. maja 1945 in pomorjenim za velike ideje svobode. Cleveland 1960, Ljubljana 1991 (dalje Vetrinjska tragedija) str. 86-87; Pavči Maček-Eiletz: Tudi jaz sam šla skozi Teharje. V: Zaveza, 1994, št. 2, (dalje Maček-Eiletz, Tudi jaz sam šla skozi Teharje) str. 23; Roman Leljak: Teharje (dalje Leljak, Teharje). Maribor 1990, str. 92.

¹²⁹ Vetrinjska tragedija, str. 86.

sto, ujetniki pa so bili nameščeni na travniku ob izhodu iz mesta.¹³⁰ Del kolon so namestili na dvorišču večje stavbe (šole ali vojašnice), tam pa je sledilo razvrščanje.¹³¹ Mate Stankovič je bil v koloni 4000 oseb v "žagi". Spominja se, da so vso noč izvajali likvidacije; in ko so se naslednji dan odpravili proti Celju, je manjkalo približno 200 ljudi.¹³² Morda so prav te osebe končale v nedavno sondirnem grobišču Žančani - jarek je dolg 80 m in je do vrha napolnjen s kostmi. Jože Dežman je zapisal: "Ostanki se nahajajo od globine enega metra proti dnu, samo tu leži najmanj 1500 ljudi."¹³³ Angela Fajmut opisuje, kako je videla, da so okoli 16. maja "partizani na tovarnjake vkrcali ujete ustaše in jih odpeljali v proti Žančanom".¹³⁴ Ivan Knap se spominja: "Bil sem v drugi četi tedanje jugoslovanske vojske in so nas pripeljali, da z lopatami in krampi kopljemo zemljo ter jo mečemo na trupla, ki so bila že deloma pokrita z zemljo, ampak slabo, tako da so se lahko še videle roke, glave in noge žrtev. Morali smo kopati cel dan, da smo jih kolikor toliko pokrili z zemljo."¹³⁵ Za večino pobitih se sklepa, da so bili Hrvati, končno število žrtev bi lahko znašalo tudi do 7000. Poleg Hrvatov je v grobišču je končalo tudi 60 do 80 pripadnikov Kulturbunda iz Slovenj Gradca.¹³⁶

Postanek v Slovenj Gradcu je bil kratek in večje kolone so že naslednji dan nadaljevale pot proti Celju.¹³⁷ Po poti je partizansko spremstvo ubijalo vse, ki so zaostajali.¹³⁸ Za te dogodke se je očitno vedelo, saj je v dokumentih navedeno: "Uspeli smo povečati sovraštvo do te bande; v zadnjem času jih borci ubijajo vse, ki zaostanejo za kolono ali ki niso zmožni nadaljevati poti."¹³⁹ Posebno nevarni so bili ozki prehodi, v katerih se je začejala "tekma za življenje".¹⁴⁰ Ob jutranji zarji je prišla kolona v Celje, kjer so ugotovili, da je izginilo mnogo ljudi. Del ujetnikov se je ustavil na travniku pred mestom,¹⁴¹ drugi del pa je bil napoten proti sejmu, kjer je sledila selekcija.¹⁴² "Čeprav smo bili tesno nagneteni, so krvniki vseeno hodili med nami in izbirali žrtve za svoja izživljanja."¹⁴³ Ujetnike, ki so bili nameščeni na nogometnem igrišču v predmestju Celja, so likvidirali po skupinah. "Podnevi in še posebno ponoči smo slišali krike, vpitje, žaljivke in vsi smo samo čakali, kdaj bomo prišli na vrsto tudi mi."¹⁴⁴

V taborišče so prepreženo vodili nove ujetnike, ki so jih ubijali v tankovskih

¹³⁰ Šaravanja, Kako su nas desetkovali, str. 251.

¹³¹ Springer, Moj križni put, str. 170.

¹³² Bleiburška tragedija hrvatskog naroda, str. 350-351.

¹³³ http://dnevnik.hr/bin/article.php?article_id=31822, nazadnje pregledano 29. novembra 2007; Ferenc, Kužatko, Prikrivena grobišta Hrvata u RS, str. 158.

¹³⁴ Risto Stojanović: Koroška v vrtincu dogodkov ob koncu druge svetovne vojne v Evropi. Ravne na Koroškem 2005, str. 105.

¹³⁵ http://dnevnik.hr/bin/article.php?article_id=31822, nazadnje pregledano 29. novembra 2007.

¹³⁶ Isto; http://dnevnik.hr/bin/article.php?article_id=31822, nazadnje pregledano 29. novembra 2007; Janez Črnej: Skrivenosti na Legnu. V: Spletna Demokracija, 1. 5. 2003, str. 45.

¹³⁷ Zovko, Križni put i dvadeset godina robije, str. 30.

¹³⁸ Šaravanja, Kako su nas desetkovali, str. 250; Roland Kaltenecker: Titos Kriegsgefangene - Folterlager, Hungermärsche und Schauprozesse. Graz-Stuttgart 2001, str. 46; Videoposnetek intervjuja z Josom Duševićem z dne 24. januarja 1990.

¹³⁹ Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj. Dokumenti. Slavonija, Srijem i Baranja, str. 195.

¹⁴⁰ Springer, Moj križni put, str. 181.

¹⁴¹ Bleiburška tragedija hrvatskog naroda, str. 350-351; Pavlina, Da se ne zaboravi, str. 87-88.

¹⁴² Zovko, Križni put i dvadeset godina robije, str. 30-31.

¹⁴³ Pavelić, Tragom krvi i užasa, str. 196-197.

¹⁴⁴ Prcela, Živić, Hrvatski holokaust, str. 346.

rovih ob Savinji.¹⁴⁵ Podobno je bilo tudi v taborišču Bežigrad pri sveti Ani, ki je "štelo 8-9 barak, dolgih 30 m".¹⁴⁶ Likvidacije so se začele 10. ali 11. maja, neposredno po prihodu prvih ujetnikov. "Ubitih je največ hrvaški domobranov ter ustašev, zatem slovenskih domobrancev, nekaj četnikov, ujetih pri Žalcu, malo Nemcev ter raznih civilistov, med katerimi več žena."¹⁴⁷ Iz taborišča so ujetnike odvedli v okolico Celja, kjer so jih likvidirali v protitankovskem rovu na območju Bukovžlaka.¹⁴⁸ Štab 11. krajiške divizije je bil v Celju. Po operativnem dnevniku, 17. maja, je 12. krajiška "sprejela približno 30.000 ujetnikov - Nemcev, ustašev in domobranov - ter jih poslala v taborišče severozahodno od Celja, v Babno".¹⁴⁹ Naslednje jutro se je kolona približno 40.000 ujetnikov odpravila proti Samoboru.¹⁵⁰

V prvih junijskih dneh se je na železniški postaji v Celju ustavil vlak, na katerem je bilo veliko slovenskih domobrancev in civilistov, ki so jih vrnili iz Pliberka. O tem transportu priča Zdenko Zavadlav: "Vagoni so zavezani z žico in zabiti. Iz njih smrdi, kot da bi prevažali živino. /.../. V vsakem vagonu je kakih petdeset navadnih domobrancev /.../ tu in tam kak oficir, civilist, ženska, pa tudi otrok."¹⁵¹ "Ko smo izstopili iz vagona, so partizani navalili na nas. Od vseh strani so letele na nas psovke."¹⁵² Ujetnike udarjali s puškami. "Mnogi so s krvavimi in razbitimi lobanjami padli pod udarci."¹⁵³ Nato so ujetnike razvrstili in jih postrojili v kolone po štiri.¹⁵⁴ Ko je začela kolona hoditi, so morali "poljubljati zemljo in z usti pobirati s tal smeti."¹⁵⁵ Med potjo skozi mesto proti taborišču Teharje (7 km od Celja) so morali ujetniki peti: "Mi smo izdajalci, mi smo banditi, mi smo bela garda."¹⁵⁶ Vso pot, ki je trajala približno sedem ur (ker so kolone pošiljali zdaj naprej zdaj nazaj),¹⁵⁷ so pri poniževanju sodelovali tudi meščani.¹⁵⁸ Nekateri Celjani se spominjajo teh dogodkov in pravijo, da so bili "nečloveški" ter da je bilo "v kolonah veliko žena in otrok". Vsakdo med njimi, ki ni poljubil zemlje, je "občutil škorenj, ki mu je potisnil obraz v okrvavljeno zemljo".¹⁵⁹ Udeleženci kolon se tega spomi-

¹⁴⁵ Prav tam.

¹⁴⁶ Prav tam, str. 382; Bleiburška tragedija hrvatskog naroda, str. 299.

¹⁴⁷ Prcela, Živič, Hrvatski holokaust, str. 383.

¹⁴⁸ Ferenc, Kužatko, Prikrivena grobišta Hrvata u RS, str. 77.

¹⁴⁹ Na tem območju je tudi grobnica; Ferenc, Kužatko, Prikrivena grobišta Hrvata u RS, str. 78; Mato Marčinko: Grobišta Hrvata ubijenih na području Celja. V: Politički zatvorenik 64/65, srpanj-kolovoz 1997, str. 36-37.

¹⁵⁰ Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946., str. 128-129.

¹⁵¹ Zavadlav, Iz dnevninskih zapiskov mariborskega oznovca, str. 45-46.

¹⁵² Križev pot slovenskega domobranstva, str. 5; Vetrinjska tragedija, str. 88-89; Na božjo pot, str. 29.

¹⁵³ Vetrinjska tragedija, str. 90; Križev pot slovenskega domobranstva, str. 6; Nikolai Tolstoj, Matjaž Klepec, Tomaž Kovač: Trilogija o poboju vojnih beguncev iz leta 1945. Vetrinj - Teharje - Rog. Maribor 1991, str. 68-81; Otvoreni dossier: Bleiburg. Zagreb 1990, str. 109-110; Lojzka Frančič-Berden: Odhajali so s smrtjo v očeh. V: Zaveza, 2001, št. 1, str. 71.

¹⁵⁴ Križev pot slovenskega domobranstva, str. 6; Janez Zdešar: Spomini na težke dni. Ljubljana 1990, str. 23.

¹⁵⁵ Križev pot slovenskega domobranstva, str. 5; Vetrinjska tragedija, str. 88-89; Slovenija 1941-1948-1952. Tudi mi smo umrli za domovino. Zamolčani grobovi in njihove žrtve. Ljubljana-Grosuplje 1998, 2000, (dalje Tudi mi smo umrli za domovino) str. 447; Roman Leljak: Teharske žive rane. Ljubljana 1990, (dalje Leljak, Teharske žive rane) str. 21, 25.

¹⁵⁶ Vetrinjska tragedija, str. 90, 92; Na Božjo pot, str. 29; Tudi mi smo umrli za domovino, str. 447-449.

¹⁵⁷ Vetrinjska tragedija, str. 89; Maček-Eiletz, Tudi jaz sam šla skozi Teharje, str. 24; Leljak, Teharje, str. 7, 49.

¹⁵⁸ Vetrinjska tragedija, str. 92.

¹⁵⁹ Leljak, Teharske žive rane, str. 25, 47.

njajo različno. Nekateri pričajo, da so jim iz množice metali hrano,¹⁶⁰ drugi spet navajajo, kako so jih civilisti "udarjali, pljuvali, mi pa obraza nismo smeli obrisati z roko".¹⁶¹ Velik del kolone je šel ob Savinji proti Laškemu in Zidanemu Mostu.¹⁶²

Del ujetnikov so odvedli v taborišče Teharje, ki je bilo po pričevanjih odprto med 15. in 20. majem.¹⁶³ Celoten kompleks je sestavljalo 87 barak. V središču je bilo šest velikih barak, med katerimi so bila štiri dvorišča. Ostale barake so se bile na okoliških vzpetinah.¹⁶⁴ Po depeše I. armade JA med 16. do 18. majem navajajo številčno stanje v taborišču takole: "7600 Nemcev, 4550 ustašev, 2709 domobranov, 600 četnikov, 38 belogardistov, 28 Poljakov, 25 Italijanov."¹⁶⁵ Po spominih preživelih se je taborišče hitro napolnilo. "Biči, opasači in puškina kopita so nas hitreje pognali v notranjost taborišča /.../. V divjem diru smo morali obteči barako in obstati sredi dvorišča /.../. Postavili smo se v vrste po štirje in štirje."¹⁶⁶ Ujetniki so morali zmetati stran vse, kar so še imeli s seboj.¹⁶⁷ Po prihodu je sledilo ločevanje častnikov od podčastnikov, zatem pa so naredili skupine po 60 ljudi in jih namestili v barake. Vsakodnevno so se ponavljali isti prizori: "Postrojevanje na dvorišču na ljubo partizanskih častnikov /.../. Psovke, bičanja, zasmehovanja, mučenje, vmes pa je bilo slišati pritajene vzdihne zdaj z ene, zdaj iz druge sobe."¹⁶⁸ "Deset in več oseb je zrinjeno v majhne sobe. Nekateri izmed nas so spali na tleh."¹⁶⁹ V sobah je močno smrdelo, ker ujetniki niso smeli do stranišča, prehrana pa je bila zelo slaba.¹⁷⁰ "Na ujetnikih so se lahko videli znaki slabosti: ohlapno so hodili, težko govorili, naokrog so sedeli ter se komaj dvigovali."¹⁷¹ Hitro so sledila popisovanja na podlagi katerih so ujetnike razvrstili v skupine A, B in C (A - mlajši od 18 let, B - tisti, ki so pristopili k domobranom po januarju 1945, C - vsi ostali).¹⁷² Takšnih razvrščanj, po katerih so bili mladoletni izpuščeni, drugim pa so sodili ali so jih likvidirali brez sojenja, se spominja Zdenko Zavadlav.¹⁷³ Po navedbah so skupine po 80 častnikov z zvezanimi rokami so hodile "proti protitankovskimi jarkom", ki so bili blizu taborišča, kmalu zatem pa je bilo slišati ropotanje strojnic.¹⁷⁴ V bližini taborišča je več grobišč. Posmrtni ostanki ležijo ob

¹⁶⁰ Šaravanja, Kako su nas desetkovali, str. 253.

¹⁶¹ Prcela, Živič, Hrvatski holokaust, str. 316, 345; Pavelič, Tragom krvi i užasa, str. 196.

¹⁶² Springer, Moj križni put, str. 182; Bleiburška tragedija hrvatskog naroda, str. 350-351; Zovko, Križni put i dvadeset godina robije, str. 30-31; Šaravanja, Kako su nas desetkovali, str. 252-254.

¹⁶³ Genocide of the Ethnic Germans in Yugoslavia 1944-1948, Documentation project Committee München 2003, (dalje Genocide of the Ethnic Germans in Yugoslavia) str. 131.

¹⁶⁴ Vetrinjska tragedija, str. 92-93; Po podatkih iz Križev pot slovenskega domobranstva, taborišče je sestavljalo 78 barak, str. 7.

¹⁶⁵ Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946., str. 121.

¹⁶⁶ Vetrinjska tragedija, str. 94.

¹⁶⁷ Tudi mi smo umrli za domovino, str. 453; Matjaž Klepec: Teharje so tlakovane z našo krvjo. Buenos Aires 1973, str. 53; Maček-Eiletz, Tudi jaz sam šla skozi Teharje, str. 25; Zdešar, Spomini na težke dni, str. 26; Leljak, Teharje, str. 41; Corsellis, Ferrar, Slovenia 1945, str. 72-73.

¹⁶⁸ Križev pot slovenskega domobranstva, str. 18; Corsellis, Ferrar, Slovenia 1945, str. 73.

¹⁶⁹ Genocide of the Ethnic Germans in Yugoslavia, str. 131-132.

¹⁷⁰ Na božjo pot, str. 31; Maček-Eiletz, Tudi jaz sam šla skozi Teharje, str. 25.

¹⁷¹ Zdešar, Spomini na težke dni, str. 34; Klepec, Teharje so tlakovane z našo krvjo, str. 54.

¹⁷² Vetrinjska tragedija, str. 99; Na božjo pot, str. 30, 43; Tudi mi smo umrli za domovino, str. 459; Zdešar, Spomini na težke dni, str. 30-31; Mitja Ferenc: Kočevska - pusta in prazna. Ljubljana 2006, str. 533.

¹⁷³ Zdenko Zavadlav: Partizani, obveščevalci, jetniki. Iz dosjeja Zavadlav 1944-1994. Ljubljana 1996, (dalje Zavadlav, Partizani, obveščevalci, jetniki) str. 247.

¹⁷⁴ Vetrinjska tragedija, str. 100-101; Klepec, Teharje so tlakovane z našo krvjo, str. 74; Janez Černež: Teharski grobovi. V: Zaveza, 2002, št. 2, str. 62; Križev pot slovenskega domobranstva, str. 16; Vetrinjska tragedija, str. 100-101; Klepec, Teharje so tlakovane z našo krvjo, str. 64.

zahodnem zidu, na jugu ob jarku pri železniški progi, na vzhodu poleg travnika ter pod betonskim plesiščem.¹⁷⁵

Enaka usoda je čakala tudi del ujetnikov, uvrščenih v skupino C.¹⁷⁶ Potem ko je slišal svoje ime, je moral poklicani stopiti v omejeni prostor na taboriščno cesto, kje je bil štor ter poleg njega velik kolut telefonske žice, s katero so zvezali domobrance po dva in dva z rokami na hrbtu.¹⁷⁷ Ujetniki so se morali nato povzpeti na tovornjake, kjer so morali poklekniti in upogniti glave. Komisarji so dajali navodila "in avto za avtom je odhajal z žrtvami".¹⁷⁸ "Pet tednov so vsak večer pripeljali osem do deset velikih tovornih avtomobilov in nanje so nakladali zavezane domobrance. /.../. Bili so že napol mrtvi."¹⁷⁹

Na podlagi spominov, ki navajajo, kako se je taborišče stalno polnilo z novimi ujetniki, je težko oceniti njihovo pravo število. Ocenjujejo, da je šlo za 7000 do 8000 ljudi.¹⁸⁰ Po pričanju enega od ujetnikov, ki je v taborišču pričakal vsesplošno pomilostitev, razglašeno 3. avgusta 1945, so odpeljali 5000 slovenskih domobrancev, ki so bili uvrščeni v skupino C, ostalo pa je samo 225 oseb iz skupin A in B.¹⁸¹ Po dokumentih je amnestijo dočakalo 380 oseb.¹⁸² S skupino mladoletnikov je ostal tudi Justin Stanovnik, ki navaja, kako je od skupnega števila ujetnikov ostalo komaj 500 oseb.¹⁸³ Del teh je bil verjetno v začetku avgusta likvidiran v Dolini zvončkov pod Homom.¹⁸⁴ Preostalim je sodila taboriščna komisija; največji del ujetnikov je bil obsojen na 3 do 6 mesecev zapora s prisilnim delom.

V okolici Celja je več grobnic: Zgornja Hudinja, Huda jama, Stari Hrastnik, Marnska kapela, rudnik v Dolu, rudnik Ana, Pod Jelenico, Praprotno, Rikelnov kamnolom, Klembasov Kamnolom in Retje.¹⁸⁵ Grobišče v Zgornji Hudinji je deloma raziskano. Pri izkopavanju so našli večje število kosti, verjetno od 37 moških in 3 žensk. "Razen ostankov so izkopane bile tudi žične zanke, s katerimi so bile zvezane roke ali pa so samo ležale ob okostjih." V grobnici niso bile najdene krogle, čeprav je več ljudi umrlo zaradi poškodb glave, kar pomeni, da so bile pripeljane z drugih območij.¹⁸⁶ Na območju Hude jame je do sedaj še ne raziskan rudarski rov Sv. Barbara, za katerega se predpostavlja, da skriva največje število slovenskih domobrancev in pripadnikov vojske NDH.¹⁸⁷

Večino ujetnikov so odpeljali proti Laškem in Hrastniku.¹⁸⁸ Po prihodu so nas "postavili v tri vrste in nas okrog močno zastražili /.../. Tu so nas sezuli /.../ po dva

¹⁷⁵ Ferenc, Kužatko, Prikrivena grobišta Hrvata u RS, str. 171-172.

¹⁷⁶ Križev pot slovenskega domobranstva, str. 17; Tudi mi smo umrli za domovino, str. 463.

¹⁷⁷ Vetrinjska tragedija, str. 112, 115; Klepec, Teharje so tlakovane z našo krvjo, str. 80; Jože Cerar: Iti skozi Teharje in ostati živ. V: Zaveza, 2002, št. 2, str. 52-59; Zdešar, Spomini na težke dni, str. 32-33.

¹⁷⁸ Križev pot slovenskega domobranstva, str. 18.

¹⁷⁹ Vetrinjska tragedija, str. 105; Klepec, Teharje so tlakovane z našo krvjo, str. 82; Na božjo pot, str. 45.

¹⁸⁰ Klepec, Teharje so tlakovane z našo krvjo, str. 64.

¹⁸¹ Vetrinjska tragedija, str. 106.

¹⁸² Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946., str. 237.

¹⁸³ Justin Stanovnik: Teharska nedjelja. V: Zaveza, 1992, št. 3, str. 9-13.

¹⁸⁴ Justin Stanovnik: Množična morija mladoletnih domobrancev na Teharjah. V: Zaveza, 2002, št. 3, str. 66-71; Pavel Kogej: Pobjo mladoletnih domobrancev. V: Zaveza, 1992, št. 3, str. 4-9.

¹⁸⁵ Klepec, Teharje so tlakovane z našo krvjo, str. 75; Tudi mi smo umrli za domovino, str. 186-192; Leljak, Teharje, str. 28-35; Ferenc, Kužatko, Prikrivena grobišta Hrvata u RS, str. 76-84.

¹⁸⁶ Ferenc, Kužatko, Prikrivena grobišta Hrvata u RS, str. 82-84.

¹⁸⁷ Prav tam, 108.

¹⁸⁸ Križev pot slovenskega domobranstva, str. 20-21.

in dva vodili /.../. Tu je bilo morišče.¹⁸⁹ Delu ujetnikov je uspelo razvezati žico in pobegniti, preden so začeli streljati.¹⁹⁰ Tisti, ki so preživeli padec v jamo, navajajo: "Dva partizana sta stala tik ob robu jame in streljala žrtvam v zatilje. /.../. Odpeljali so nas do drugih domobrancev. Stali smo pred jamo /.../. Padel sem na kup krvavih teles in izgubil zavest."¹⁹¹ Po pričevanjih so, potem ko jim je zmanjkalo nabojev, "žive so metali v jamo ter za njimi metali ročne granate, po tem pa bi jamo zasipali z apnom".¹⁹²

Ujetniki iz taborišča Vetrinje so bili izročeni na območju železniške postaje Podgorje (Maria Elend). Po prehodu meje so jih usmerili proti Jesenicam in Kranju. "Tu nas je pričakalo 10 do zob oboroženih partizanov, ki so nas oropali ter nas pustili dalje."¹⁹³ Po prevzemu ujetnikov se je začelo vpitje: "Psi beli, ven, sedaj nam boste plačali."¹⁹⁴ Odvzete so jim bile vse bolj vredne stvari.¹⁹⁵ Ko se je začel vlak ustavljati, nam je tak sprejem pripravilo tudi prebivalstvo: "Dajte jih sem, da tu pobijemo preklete pse."¹⁹⁶ Na isti način so pričakali tudi kolone, zastavljene pod mostom. Dva po dva so prestopali most, na katerem so bili partizani in civilisti. Pri prihodu so ujetnike udarjali in jih metali v vodo. "Na takšen način smo izgubili več sto ujetnikov iz kolone."¹⁹⁷

V taborišču na Jesenicah so namestili visoke predstavnike NDH. Na temelju spiska ujetnikov, ki so jim ga predali Britanci (kar pomeni, da je obstajala zavezniška evidenca), je bi bila izpeljana selekcija.¹⁹⁸ Vladimir Frkovič tako navaja, kako so bili takoj izločeni dr. Mile Budak, N. Mandič in A. Mešič.¹⁹⁹ Po besedah Rolanda Kalteneggerja se je že v tem taborišču začel množičen poboj nemških in hrvaških vojakov. "Od 7000 ujetnikov jih je samo 4000 odšlo proti Kranju. Od teh

¹⁸⁹ Vetrinjska tragedija, str. 112-113; Tudi mi smo umrli za domovino, str. 464-465; Na božjo pot, str. 35.

¹⁹⁰ Vetrinjska tragedija, str. 115; Klepec, Teharje so tlakovane z našo krvjo, str. 86, 87.

¹⁹¹ Klepec, Teharje so tlakovane z našo krvjo, str. 94-95; Otvoreni dossier: Bleiburg, str. 114-115.

¹⁹² Klepec, Teharje so tlakovane z našo krvjo, str. 85; Vetrinjska tragedija, str. 116.

¹⁹³ The Repatriations from Austria in 1945. Cowgill Inquiry. The documentary evidence London 1990, KP 291; Hrvatski državni arhiv (HDA), Dopis Komiteta jugoslavenske demokratske zajednice u Švicarskoj br. 42, Dinarska četnička oblast, inv. br. 565, 1.

¹⁹⁴ Ušel sem smrti, str. 2-52; Milan Zajec: Iz groba je ustao i hoda među nama. V: Iskra, št. 578, 15. svibnja 1975; br. 580, 15. lipnja 1975; Ušli so smrti. Poročila treh rešencev iz množičnega groba v Kočevskem Rogu. Celovec, Ljubljana, Dunaj 1998, str. 21-101; Ivo Žajdela: Kočevski Rog. Maribor 1990, str. 45-63; M. Zajec: U jami nas je ostalo osamnaest živih. V: Bleiburg 1945.-1995. Zagreb 1995, str. 120-121.

¹⁹⁵ Vetrinjska tragedija, str. 60, 62; Prešućene žrtve Đakova i Đakovštine u Drugom svjetskom ratu, str. 206.

¹⁹⁶ Vetrinjska tragedija, str. 62; Tomaž Kovač: V Rogu ležimo pobiti. Buenos Aires 1968, str. 24, 29.

¹⁹⁷ Josip Hecimovic: In Tito's Death Marches and Extermination Camps New York 1962, str. 26; The Repatriations from Austria in 1945. Cowgill Inquiry. The documentary evidence, KP 291.

¹⁹⁸ Videoposnetek intervjuja z Vladimирjem Frkovičem z dne 18. marca 1989, hranjen v knjižnici Hrvatskega instituta za povijest. Po enem od dokumentov objavljenih v Cowgillovu poročilu je britanska stran skupaj z ujetniki predala tudi liste, ampak o njihovem obstoju ni nič znano.

¹⁹⁹ Videoposnetek intervjuja z Vladimирjem Frkovičem z dne 18. marca 1989; Med izručenimi so bili Nikola Steinfel, Julije Makanec, Pavao Canki, Lavoslav Milič, Joso Rukavina, Ivo Vignjevič i Bruno Nardeli. Po "političnem" sojenju junija v Zagrebu so bili Mešič, Milič in Nardeli obsojeni na visoke zaporne kazni, drugi pa na smrtno kazen. Glej v Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti. Zagreb i središnja Hrvatska, str. 417-422. Na jugoslovansko-avstrijski meji so ustavili tudi skupino ustaških in domobrantskih generalov ter višjih častnikov. 33. je oktobra istega leta sodilo Vrhovno sodišče DFJ v Beogradu; 17 jih je bilo obsojenih na smrt, 16 na visoke zaporne kazni, eden pa je bil osvobojen; Nada Kisič Kolanović: Vrijeme političke represije: 'veliki sudski procesi' u Hrvatskoj. V: Časopis za suvremenu povijest, 1993, št. 1, str. 9.

jih je prišlo do cilja 1500."²⁰⁰ Ujetniki, ki so z vagoni prihajali v Kranj, pravijo, da so jih partizani takoj po prevzemu "ogradili v bodečo žico in temu dodali dvojno stražo".²⁰¹ V Kranju je bilo 5500 ujetnikov nameščenih v taborišče.²⁰² Ob prihodu so jim odvzeli obleko in obutev ter so jih razvrstili.²⁰³ Kmalu nato so prišli domači partizani, ki so iskali znanca.²⁰⁴ Malo ljudi se je odzvalo, ker "je vsakdo vedel, kaj bi se zgodilo s tistimi, ki so se odzvali".²⁰⁵ V prvih treh dneh je bil iz taborišča odpeljan večji del ujetnikov, ki so bili ob kletvicah domačega prebivalstva napoteni proti železniški postaji ter od tam proti Ljubljani (Šentvidu).²⁰⁶ V isto smer je šel tudi del ujetnikov, ki so jih partizani pripeljali do Škofje Loke. Po izkrcanju iz vlakov so jih razvrstili v kolone, v katerih so morali tekati sem in tja.²⁰⁷ S postaje so kolone odšle v samostan, kjer "je na vhodu stalo 6 partizanov, ki so vsakega premlatili z kopiti".²⁰⁸ Samostan se je hitro napolnil in "včasih ni bilo mesta, kjer bi se lahko usedel".²⁰⁹ Med ujetniki so bili "ustaši in hrvaški domobranci /.../ in nekaj Nemcev".²¹⁰ Po popisovanju so bile narejene tri skupine.²¹¹ Skupina števila 3 je bila skoraj v celoti likvidirana v okolici Škofje Loke.²¹² "Titovi partizani so ponoči peljali skupine po 30, 40 ali več naših na morišče, predvsem v Bodalsko grapo in v neko luknjo pod Blegašem."²¹³

Eno izmed večjih grobišč v okolici Škofje Loke je na območju Crngroba. Ocenjujejo, da so tam med 20. in 25. majem likvidirali več Hrvatov, med katerimi so bili člani vlade NDH in njihove družine, ki so bile 17. maja izročene JA. Po *Burdychovem seznamu* (popis dela ujetnikov iz druge skupine beguncev, najden v Burdychovi lekarni) kakor tudi po dostopnih pričanjih je mogoče ugotoviti imena manjšega števila žrtev, ustreljenih 25. maja. To so: baron Alpi Rauch, dr. Zvonimir Cihlar, Franjo Keller, Ivan Prpič, Lucijan Blažekovič, mati polkovnika Juce Rukavine, Grozda Budak (hči ministra Mile Budaka), Mirna Frkovič (hči ministra Ivce Frkoviča) in drugi.²¹⁴ O teh žrtvah nam nazorno priča tudi zapisnik KNOO Pevno: "V Crngrobu smo pokopali ustaše, ki so vsi razkopani in lahko okužijo zrak. Obstaja nevarnost širjenja kužnih bolezni. Naj Okrajni odbor - oddelek za notranje zadeve nekaj naredi."²¹⁵

²⁰⁰ Roland Kaltenecker: Titos Kriegsgefangene - Folterlager, Hungermärsche und Schauprozesse. Graz-Stuttgart 2001, str. 46.

²⁰¹ The Repatriations from Austria in 1945. Cowgill Inquiry. The documentary evidence, KP 291.

²⁰² Vetrinjska tragedija, str. 61.

²⁰³ Kovač, V Rogu ležimo pobiti, str. 27, 29; Ušel sem smrti, str. 9; Hecimovic, In Tito's Death Marches and Extermination Camps, str. 28.

²⁰⁴ Ušel sem smrti, str. 8.

²⁰⁵ Prav tam.

²⁰⁶ Vetrinjska tragedija, str. 61; Kovač, V Rogu ležimo pobiti, str. 30, 33; The Repatriations from Austria in 1945. Cowgill Inquiry. The documentary evidence, KP 291.

²⁰⁷ Križev pot slovenskega domobranstva, str. 22; Kovač, V Rogu ležimo pobiti, str. 46; Rupič, Dizdar, Križni put, logori, gubilišta, str. 153.

²⁰⁸ Križev pot slovenskega domobranstva, str. 23; Poročilo gorenjskega fanta, ki se je z božjo pomočjo rešil gotove smrti. V: Taboriščni arhiv priča. Buenos Aires 1974, str. 232-239.

²⁰⁹ Kovač, V Rogu ležimo pobiti, str. 37.

²¹⁰ Prav tam, 35; Otvoreni dossier: Bleiburg, str. 116-117; Rupič, Dizdar, Križni put, logori, gubilišta, str. 153.

²¹¹ Vetrinjska tragedija, str. 65.

²¹² Kovač, V Rogu ležimo pobiti, str. 44; Ferenc, Kužatko, Prikrivena grobišta Hrvata u RS, str. 85.

²¹³ Kovač, V Rogu ležimo pobiti, str. 37.

²¹⁴ Ferenc, Kužatko, Prikrivena grobišta Hrvata u RS, str. 86-87; Videoposnetek intervjuja z Vladimирjem Frkovičem z dne 18. 3. 1989.

²¹⁵ Ferenc, Kužatko, Prikrivena grobišta Hrvata u RS, str. 88.

Ujetnike so v parih odpeljali tudi proti Poljanski dolini. Skupina, v kateri je bilo 42 oseb, je odšla iz taborišča 30. maja.²¹⁶ Do srede junija so vsi ujetniki odšli iz taborišča; večje število jih je bilo napoteno proti Šentvidu, "zadnji postaji pred Kočevskim rogom". Del ujetnikov je potoval z vlakom, "v vagone so nas strpali, da smo komaj stali".²¹⁷ Ker je bil most pri Sori porušen, je kolona nadaljevala pot proti Šentvidu. Ob prihodu so bili ujetniki nameščeni na dvorišče, nato pa so jim odvzeli boljša oblačila in obutev.²¹⁸ Taborišče je bilo organizirano na območju nekdanjih Škofovih zavodov. "Brž, vstopaj! /.../. Vpitje in grožnje podivjanih zmagovalcev, postavljenih na obeh straneh vhoda."²¹⁹ Prvi slovenski begunci, ki so jih 8. maja pri Borovljah zajeli partizani, so prišli v taborišče in tam so srečali nemške ter italijanske ujetnike; taborišče pa se je polnilo tudi z ustaši, četniki in domobrani.²²⁰ Nekateri se spominjajo, kako so četniki "bili v zelo boljšem položaju".²²¹

Ob prihodu je bila večina oseb popisana, dali si jim vprašalnike, v katerih so spraševali o osnovnih podatkih, ter jim pregledali njihovo premoženje.²²² V prvi skupini so bile ženske nameščene po sobah, moški pa so ves čas bivali na dvorišču. "Večina je 7-10 dni ostala zunaj na pesku, na soncu in dežju, brez hrane, nekateri v samih srajcah."²²³ Po šesti uri je bila razdeljena "topla, zelena voda".²²⁴ Po spominih priče so ujetniki pojedli vse listje na bližnjem drevesu.²²⁵ Zaradi premajhnih obrokov so se jim "ognojili čeljusti, lica, nebo in jezik".²²⁶ Pričevanja opisujejo različna mučenja, ki so se ponavljala iz dneva v dan: "Fante so slekli do nagega, jim čez glavo nataknili vreče in jih pognali na dvorišče, kjer so jih toliko časa udarjali po glavi, da so ubogi mučeniki izdihnili."²²⁷ Ženske, ki so bile v taborišču, so vsak dan prale krvava oblačila, ki so se jih "večkrat držali, kar kosi ne samo kože, marveč tudi mesa".²²⁸ V taborišču je bilo tudi nekaj ranjencev, ki so bili 14 dni nastanjeni na dvorišču. Potem so jih vkrcali v tovornjake - "napol mrtvi, jeziki so jim dobesedno viseli iz ust" - in jih odpeljali do Brezarjevega brezna.²²⁹ Po ocenah je bilo v tem taborišču 3000 do 5000 oseb (300 slovenskih domobrancev ter 450 častnikov, podčastnikov in vojakov).²³⁰ Skupnega števila ujetnikov ni mogoče

²¹⁶ Vetrinjska tragedija, str. 68-69.

²¹⁷ Ušel sem smrti, str. 10.

²¹⁸ Prav tam; Kovač, V Rogu ležimo pobiti, str. 58; Ušli so smrti, str. 118, 171.

²¹⁹ Mladen Žigrović: Iz nezaboravnih dana. V: Bleiburg: uzroci i posljedice, (dalje Žigrović, Iz nezaboravnih dana) str. 130; Vlašić, Vojinović, Križni put, str. 91-92.

²²⁰ Križev pot slovenskega domobranstva, str. 26, 27.

²²¹ Vitomir Zečević: Zovik na križnom putu-prešućena zovička istina. Zovik 2002, str. 29; Hecimovic, In Tito's Death Marches and Extermination Camps, str. 32.

²²² Ušli so smrti, str. 119-120; Žajdela, Kočevski Rog, str. 13-21; Žigrović, Iz nezaboravnih dana, str. 137.

²²³ Vetrinjska tragedija, str. 70.

²²⁴ Križev pot slovenskega domobranstva, str. 27; Kovač, V Rogu ležimo pobiti, str. 59; Prcela, Živić, Hrvatski holokaust, str. 242, 257.

²²⁵ Hecimovic, In Tito's Death Marches and Extermination Camps, str. 31; Prcela, Živić, Hrvatski holokaust, str. 246; Žigrović, Iz nezaboravnih dana, str. 141.

²²⁶ Križev pot slovenskega domobranstva, str. 28; Vlašić, Vojinović, Križni put, str. 236.

²²⁷ Križev pot slovenskega domobranstva, str. 27; Vetrinjska tragedija, str. 71

²²⁸ Križev pot slovenskega domobranstva, str. 27.

²²⁹ Janko Maček: Križev pot od Ljubljanske bolnišnice do Brezarjevega brezna. V: Zaveza, 8, 1998, št. 4, str. 48-53; Brez milosti: ranjeni, invalidni in bolni povojni ujetniki na slovenskem. Ljubljana 2000, (dalje Brez milosti) str. 36-37; Tudi mi smo umrli za domovino, str. 168-169; Ferenc, Kužatko, Prikrivena grobišta Hrvata u RS, str. 43.

²³⁰ Križev pot slovenskega domobranstva, str. 27; The Repatriations from Austria in 1945. Cowgill Inquiry. The documentary evidence, KP 291; HDA, Dopis Komiteta jugoslavenske demokratske zajednice u Švicarskoj br. 42, Dinarska četnička oblast, inv. br. 565, 2.

izvedeti, ker so nenehno prihajali novi ujetniki.²³¹ V eni od izpovedi tako piše: "Vsak večer je /.../ prihajalo osem do deset praznih tovornih vozil. /.../. Partizani so domobrance zvezali po pet skupaj in jih potem odpeljali s tovornjaki /.../. V manj kot eni uri so se prazni tovornjaki vrnili".²³² Ivan Gugič, pripadnik XI. dalmatinske brigade je bil v Kranju oziroma na Primskovem, ko je prišel ukaz štaba 26. divizije, "naj se zberejo iz cele brigade najbolj zanesljivi komunisti /.../ za zaupno nalogo". Po enem dnevu je proti Ljubljani odšla Gugičeva četa kot spremstvo ter varovanje novoustanovljene enote 60-70 ljudi (komandant je bil Simo Dubajič, načelnik štaba 4. armade JA, operativni oddelek).²³³ Ta je enota prišla v taborišče in Gugič navaja: "Niso nam dovolili dostopa do ujetnikov, ampak so sami izbrali četo ubijalcev. Ujetnikom so odvzemali ure, nalivna peresa, prstane, zlato in podobno."²³⁴

Velik del ujetnikov, ki so prišli do taborišča v Šentvidu, so likvidirali in ležijo v množičnih grobiščih po vsej Sloveniji. Ena skupino so usmrtili v samem taborišču v Brezarjevem breznu ob zgornjem toku potoka Glinščica. Po besedah Slavka Milavca (načelnika UDB za območje Škofje Loke ter za tem tudi za vso Gorenjsko) so "pod pretvezo, da gredo nekam na delo, nabrali 40-50 prostovoljcev, katere smo odgnali u Brezarjevo brezno da so prekopavali mrličje. /.../. Po opravljenem delu so vse domobrance pobili."²³⁵ Ista zgodba se je zgodila tudi z jamo nedaleč od Podutika. "Ker je iz brezen in jam, v katera so bila nametana trupla, začela iztekati smrdljiva voda", je bilo odločeno, da se brezno ponovno prekoplje in se trupla premaknejo v za to predvidene jame.²³⁶ "Na lastne oči sem videl, kako naenkrat vlečejo po več zvezanih in razpadajočih trupel; videl sem razne dele teles, roke, noge, vse, kar so klešče lahko stisnile. V brezno se je spuščalo tudi nekaj nemških ujetnikov /.../. Vse to je bilo strašno, širil se je obupen smrad."²³⁷ Po spominih se navaja tudi množično grobišče pri Igu, kjer so "zverinsko mučili in nazadnje pomorili" vse ujetnike.²³⁸ Predpostavlja se, da je v omenjenih grobiščih pobito tudi večje število ranjencev, ki so bili poslani z vlaki iz Ljubljane proti Kranju, Ljubelju in Jesenicam.²³⁹

Del kolone je iz Maribora šel proti Ptuj in Slovenski Bistrici. Jagica Galič pravi, da jo je partizanski stražar obvestil, da gredo proti Mitrovici, ter dodal "ne vem, kdaj boste prišli. Meni ni lahko, utrujen sem. Osebnost se mi gnusi gledati, kako hudo ravnajo s to mladino, kot da so sužnji."²⁴⁰ Ob prihodu na Ptuj je dobila kolona novo, številčnejše spremstvo.²⁴¹ Na tem delu poti, zdi se da je partizansko

²³¹ Hecimovic, In Tito's Death Marches and Extermination Camps, str. 32.

²³² Kovač, V Rogu ležimo pobiti, str. 59.

²³³ Ivan Gugič: O pokolju hrvatskih zarobljenika kod Ljubljane i Kočevskog roga. V: Bleiburg 1945.-1995., (dalje Gugič, O pokolju hrvatskih zarobljenika) str. 126; Otvoreni dossier: Bleiburg, str. 188.

²³⁴ Gugič, O pokolju hrvatskih zarobljenika, str. 126-127; Prcela, Živić, Hrvatski holokaust, 390-391.

²³⁵ Vetrinjska tragedija, str. 78-79; Tudi mi smo umrli za domovino, str. 476; Ferenc, Kužatko, Prikrivena grobišta Hrvata u RS, str. 43.

²³⁶ Bleiburška tragedija hrvatskog naroda, str. 307; Corsellis, Ferrar, Slovenia 1945, str. 87.

²³⁷ Bleiburška tragedija hrvatskog naroda, str. 307; Tijela su prebacivana u robove iskopane u Kucjoj dolini; Glej Ferenc, Kužatko, Prikrivena grobišta Hrvata u RS, str. 122-123.

²³⁸ Vetrinjska tragedija, str. 79; Otvoreni dossier: Bleiburg, str. 119.

²³⁹ Tabor, 1964, št. 1-2; Tudi mi smo umrli za domovino, str. 169; Brez milosti, str. 332-349.

²⁴⁰ Bleiburška tragedija hrvatskog naroda, str. 332; Dušević, 1945. - put suza i nade, str. 334-335.

²⁴¹ Bleiburška tragedija hrvatskog naroda, str. 332.

spremnost to dovoljevalo, so ujetniki lahko prejeli hrano od prebivalcev teh krajev.²⁴²

Nedaleč od Ptuja je bilo organizirano taborišče Strnišče (Kidričevo), v katerem so jugoslovanske oblasti pripravljale pripadnike nemške manjšine na njihovo izselitev.²⁴³ Taborišče Strnišče je bilo pod upravo mariborske OZN.²⁴⁴ Po besedah Mateja Šimundiča je bila na razpotju pred Ptujem izločena skupina 5000 oseb, ki so jih odvedli v taborišče Strnišče.²⁴⁵ Čeprav glede namestitve v tem taborišču ni dokazov, je malo verjetno, da je bilo taborišče, v katerem je bilo prostora za 5000 ljudi, zasedeno samo z begunci iz NDH. Del ujetnikov so usmrtili v bližnjem gozdu, o čemer priča sondiranje terena. "Od devetih lokacij, na katerih je bilo izvedeno sondiranje terena, so v petih odkrili človeške kosti. Predpostavlja se, da so v njih žrtve, ki so bile usmrčene leta 1945 in so bile prej zaprte v bližnjem taborišču." Dosedanje raziskave niso odkrile, katere narodnosti so bile žrtve, načrtovana pa je njihova ekshumacija.²⁴⁶

Iz Celja je del kolone odšel proti Zidanemu Mostu. Na tem delu poti "smo videli strašne zločine: zmrcvarjena in razsekana trupla. Po drevesih so visela gola telesa s številnimi vbodnimi ranami, z izkopanimi očmi, odstranjenimi srci in spolnimi organi, izpuljenimi nohti, izvlečenim črevesjem, odsekanimi glavami itd." Poleg tega da so bili ujetniki v koloni "polnagi in bos", so bili izpostavljeni "najbolj groznim mukam".²⁴⁷ Miljenko Perič navaja: "Naslednja noč nas je ujela na pol poti med Celjem in Zidanim Mostom. To je bila najtežja in najbolj krvava noč na vsej poti od Pliberka do Zagreba oziroma Samobora. Ljudje so bili že toliko utrujeni, da so med hojo spali. Nekateri so bili šibki si izstopili iz kolone in skušali zaspati ob cesti. Mnogi izmed njih, se niso nikoli več prebudili."²⁴⁸ Ob prihodu pred mesto "sem videl, da preštevalo ljudi in da vsakega desetega ubijejo, mrtva trupla pa mečejo v reko." Po "situ in rešet", v katerem je izginilo "več stotin hrvaških vojakov", je kolona nadaljevala pot naprej.²⁴⁹ Del je prespal pred Zidanim Mostom. Zjutraj, ko je bil dan ukaz za nadaljevanje, se del ujetnikov zaradi trdnega spanca ni prebudil. Po odhodu kolon "so se zaslišali rafali avtomatskega orožja, streljanje iz pušk in kriki umirajočih." Ubitih je bilo približno 150 oseb.²⁵⁰ Zdi se, da so kolone pri Zidanem Mostu razdelili in del ujetnikov odpeljali v gozd, od koder se niso vrnili.²⁵¹ Na enak način "so presekali kolono daleč od njenega čela ter nas gonijo proti nekem kozolcu /.../. Partizani so ujetnike zvezali enega po enega in jih začeli ubijati, najprej tiste, ki so bili bliže izhodu."²⁵² Čeprav so številke o žrtvah precej različne, so pričevanja, ki opisujejo okoliščine, v katerih se je vse skupaj dogajalo, podobna in dajejo približno sliko razmer.

²⁴² Kovačević, Suza za Bleiburg, str. 100.

²⁴³ http://dnevnik.hr/bin/article.php?article_id=26414, nazadnje pregledano 19. 12. 2007. Zavadlav, Partizani, obveščalci, jetniki, str. 247-249.

²⁴⁴ Genocide of the Ethnic Germans in Yugoslavia, str. 129-130.

²⁴⁵ Šimundič, Hrvatski smrtni put, str. 413-414.

²⁴⁶ http://dnevnik.hr/bin/article.php?article_id=26414, nazadnje pregledano 19. 12. 2007; Zbrani podatki se bodo rabili za dvigovanje tožbe proti Martinu Štrogelju.

²⁴⁷ Bleiburška tragedija hrvatskog naroda, str. 354.

²⁴⁸ Perič, Svjedočanstvo, str. 41; Stjepan Krpan: Na Križnom putu (zapamćenja jednog sudionika). V: Od Bleiburga do naših dana, str. 202.

²⁴⁹ Pavelić, Tragom krvi i užasa, str. 196-197.

²⁵⁰ Bleiburška tragedija hrvatskog naroda, str. 351.

²⁵¹ Miloš Stojan: Bleiburg i križni put - zločin bez kazne. Livno-Zagreb 2004, str. 204.

²⁵² Kovačević, Suza za Bleiburg, str. 126.

Preživeli zaporniki so pot nadaljevali prek Sevnice, Krškega in Brežic.²⁵³ Le manjši del spominov opisuje bivanje v sevniški šoli, kjer so bili "hrvaški vojaki" večina, manjši delež pa so sestavljali pripadniki nemške vojske in civilisti. V taborišču so organizirali "prepoznavanja" ustašev, ki so jih nato likvidirali. "Že na stopnišču so jih tako udarjali s puškinimi kopiti, da so vpili od bolečin. /.../. Odpeljali so jih nekam v noč. Slabe pol ure zatem smo zaslišali streljanje iz avtomatskega orožja." Naslednji dan je moralo dvajset mladeničev izkoptati jame, v katere so pometali trupla. Po pričanjih je bilo naenkrat ubitih 120 oseb, to pa se je ponovilo trikrat.²⁵⁴ Mogoče je, da so bili posamezniki likvidirani v zapuščenem zaklonišču v središču mesta; nekateri menijo, da so tam ostanki več kot 100 ljudi. Leta 2004 so pod cesto Krško-Brežice odkrili posmrtno ostanke; menijo, da gre za pobite begunce iz Hrvaške.²⁵⁵ Od tod so kolone preživelih ujetnikov hitro prestopile slovensko-hrvaško mejo ter nadaljevale dolgočasno in mučno pot čez Hrvaško.

Martina Grahek Ravančič

FOUR-BY-FOUR LINE THROUGH SLOVENIA

S u m m a r y

In May 1945, not only did World War II end in the territory of Slovenia; this was also the time of the retreat of what still remains an undetermined number of soldiers, armed forces of the Independent State of Croatia (NDH), the Slovenian Home Guard or the Slovenian National Army and the Chetniks as well as civilian population to the allied, more precisely, British zone in Austria or to the Austrian Carinthia. As the armed forces of NDH reached Bleiburg, negotiations took place in the Thurn-Valsassina manor, where a decision was reached that all the soldiers gathered at a field near Bleiburg should lay down their arms and surrender to the units of the Yugoslav Army (partisans). Soon after their surrender and disarmament they headed in the opposite direction - towards their homeland. Four-by-four lines of prisoners were formed and, guarded by the partisans, they headed out on a path dubbed *The Way of the Cross* or *Death March* due to cruelty and killings of the prisoners. This fate also awaited all of the captured collaboration military units, which had turned themselves over to the British Army - the British released them to the Yugoslav units from the reception camps. The first and hardest part of the whole "Way of the Cross" - due to incessant maltreatment of the prisoners, who were left without food and water, many of them killed along the way - ran through Slovenia. Then the procession of prisoners of the former army of the Independent State of Croatia ran through Croatia to the Romanian border.

On the basis of extensive literature (especially memories of the members of the "Way of the Cross") and available documents, this article depicts the fate of those who found themselves in these processions of prisoners, the many camps they passed through in Slovenia, and also information about mass grave sites, undocumented until now, containing the remains of the NDH soldiers who lost their lives in the territory of Slovenia as they retreated towards Austria and as they returned in "four-by-four lines" and were subject to mass executions. The number of those killed and buried in the territory of Slovenia is not known and is just an approximation made as the grave sites are uncovered or exhumed.

²⁵³ Pavlina, *Da se ne zaboravi*, str. 88-89; Springer, *Moj križni put*, str. 170.

²⁵⁴ Prcela, Živić, *Hrvatski holokaust*, str. 406; Joso Rukavina: *Sjećanje na 1945. V: Od Bleiburga do naših dana*, str. 258.

²⁵⁵ Ferenc, Kužatko, *Prikrivena grobišta Hrvata u RS*, str. 118, 162.